

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran/June 2021, c. 7, s. 1: 1-38

Çağdaş Hadis Şerh Çalışmalarının Bir Örneği Olarak İtyûbî'nin Sahîh-i Müslim ve Mukaddimesi Şerhleri

Commentary on Sahîh-i Muslim and Her Muqaddimah of İtyubî as an Example of Contemporary Hadith Commentary Studies

Cemil Cahit MOLLAİBRAHİMOĞLU

Öğretim Görevlisi Dr., Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,

Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Lecturer Dr., Namık Kemal University, Faculty of Theology,

Department of Arabic Language and Literature

Tekirdağ / TURKEY

cmollaibrahimoglu@nku.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4704-5068

DOI: 10.47424/tasavvur.793654

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 11 Eylül / September 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 16 Mart / March 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Mollaibrahimoğlu, Cemil Cahit. "Çağdaş Hadis Şerh Çalışmalarının Bir Örneği Olarak İtyûbî'nin Sahîh-i Müslim ve Mukaddimesi Şerhleri". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 7/1 (Haziran 2021): 1-38.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Sahîh-i Buhâri ile birlikte en güvenilir hadis kaynağı kabul edilen ve sahih rivayetlerden oluşan *Sahîh-i Müslim* üzerine geçmişten günümüze çok sayıda şerh ve hâşiye çalışmaları yapılmıştır. Günümüzde yazılan şerhler arasında göz ardı edilemeyecek bir emek mahsulü olan ve bazı özellikleriyle öne çıkan kapsamlı şerh, Mekke'de mukim Etiyopya asıllı âlim Muhammed b. Ali el-İtyûbî'nin (1947-2020) *Sahîh-i Müslim* şerhi *el-Bahru'l-muhît* ile mukaddimesinin şerhi *Kurratü ayni'l-muhtâc*'dir.

Mukaddime Şerhi ile birlikte 47 cilde ulaşan çalışma, *Sahîh-i Müslim*'in en geniş şerhi olma özelliğine sahiptir. Önceki eserlerdeki bilgileri derli toplu ve bir arada nakletmesiyle onlara müracaat etmeye ihtiyaç bırakmamış, kelime kelime izah eden memzuc yöntemle hadisleri daha kolay anlaşılır hale getirmiştir. Hadislerin geniş bir şekilde tahrirlerinin yapılması, farklı rivayetlerin zikredilmesi ve hadislerden çıkarılan ahkâmın madde madde sayılması da şerhi önemli kılan hususlardan bir kaçıdır.

Bu makale, İtyûbî'nin eğitim hayatı ve eserleriyle kısaca tanıtımını, şerhlerinde izlediği yöntemi, istifade ettiği kaynakları, birçok esere ihtiyaç bırakmayan nakillerini, tenkid ve değerlendirmelerini, bakış açısını, düşünce dünyasını, belli konulardaki farklı yaklaşım ve fikirlerini ortaya koymayı ve değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sahîh-i Müslim Şerhi, Muhammed b. Ali el-İtyûbî, Kurratü ayni'l-muhtâc, el-Bahru'l-muhît.

Abstract

Along with *Sahîh-i Bukhari*, many commentaries and memoirs have been made on *Sahîh-i Muslim*, which is accepted as the most reliable source of hadith and consists of sound narrations. Among the commentaries written today, the comprehensive commentary, which is a product of labor that cannot be ignored and stands out with some features, is Ethiopian scholar Mohammed b. The commentary of Ali al-İtyubi's (1947-2020) *Sahîh-i Muslim* commentary on *al-Bahru'l-muhît* and his holy book is *Kurratü ayni'l-muhtâc*.

This article aims to briefly introduce İtyûbî with his educational life and Works, the method he followed in his annotations, the sources he used, his reports that do not require many works, his criticisms and evaluations, his perspective, his world of thought, and to reveal and evaluate his different approaches and ideas on certain subjects.

Reaching 47 volumes together with the Commentary on the Muqaddima, the work has the feature of being the widest commentary of Sahîh-I Muslim. By transmitting the information in the previous works in a compact and collective manner, he did not leave the need to apply to them, and he made the hadiths easier to understand with the memzuc method that explains word by word. The extensive interpretation of hadiths, the mention of different narrations, and the fact that the judgments derived from hadiths are regarded as material are some of the issues that make commentary important.

This article aims to briefly introduce İtyûbî with his educational life and works, the method he followed in his commentaries, the resources he used, his transmissions that do not require many works, his criticisms and evaluations, his perspective, his world of thought, and to reveal and evaluate his different approaches and ideas on certain subjects.

Keywords: Hadith, Şahîh Muslim's Commentary, Muhammad b. Ali al-İtyubi, Kurratü aynî'l-muhtâc, al-Bahru'l-muhît.

Giriş

Hadislerin doğru anlaşılıp yorumlanması İslamın başlangıcından günümüze kadar büyük bir önem arz etmektedir. Sahâbe, Hz. Peygamber'in sözlerinden ya da fiillerinden anlamadığı hususları bizzat Resûlullah'a soruyor, anlaşılmayan hadisler Hz. Peygamber tarafından izah ediliyordu. Onun vefatından sonra anlaşılmayan noktalar daha bilgili olanlara soruluyor hadisleri anlama ve yorumlama faaliyeti münferid hadislerin izahı şeklinde gerçekleşiyordu. Daha sonraki dönemlerde ise âlimler hadisleri anlama ve yorumlama konusunda çok büyük çabalar sarfetmiş, hadis kitaplarını baştan sona şerh ederek müstakil şerhçilik geleneğini başlatmışlardır.

Hadis kitapları içerisinde önemli bir yere sahip olan *Sahih-i Müslim* de bu çalışmalardan fazlasıyla nasibini almış, *Sahîh* üzerine şerh, hâşiye, ihtisar ve

müstahrec türünden birçok çalışma yapılmıştır. En tanınmış şerhleri şunlardır: Mâzerî'nin (ö. 536/1141) *el-Mu'lim bi-fevâ'idî Müslim'i*.¹ Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'idî Müslim'i*.² Kurtubî'nin (ö. 656/1258) *el-Müfhim limâ eşkele min telhisi Kitâbi Müslim'i*.³ Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. Haccâc'*.⁴

*Sahîh'*e son asırda da birçok şerh yazılmıştır. İslam dünyasında yazılan bu şerhlerden bir kısmı şunlardır: Şebbîr Ahmed Osmânî'nin (ö. 1369/1949) *Fethu'l-mülihîm'i* ile onun Takî Osmânî tarafından yapılan *Tekmiletü Fethi'l-mülihîm'i*.⁵ Muhammed b. Sâlih el-Useymin'in (ö. 1421/2001) *Şerhu Sahîhi Müslim'i*.⁶ Safiyyurrahman Mübârekpûrî'nin (ö. 1427/2006) *Minnetu'l-mün'im'i*.⁷ Mûsa Şâhin'in (ö. 1430/2008) *Fethu'l-mün'im'i*.⁸ Muhammed Emin el-Hererî'nin (ö. 1441/2019) *el-Kevkebu'l-vehhâc'*.⁹

Son yıllarda yazılan şerhlerden biri de İtyûbî'nin şerhidir. İtyûbî önce *Sahîh-i Müslim* Mukaddimesini *Kurratü ayni'l-muhtâc* ismiyle şerhetmiş, eser iki cilt halinde müstakil olarak neşredilmiştir. Mukaddime'nin giriş kısmında genel olarak Müslim'in terceme-i hali ile *Sahîh'*in konumu ve faziletinden, Müslim'in *Sahîh'*deki şartlarından, Müslim'e yapılan tenkitlerden ve verilen cevaplardan bahsettikten sonra mukaddimenin şerhine geçmiştir.

Daha sonra *Sahîh'*i şerhlemeye başlamış, *el-Bahru'l-muhît* ismini verdiği bu kapsamlı şerh kırk beş cilt olarak yayımlanmıştır. Eserin, birçok kaynağa müracaat etmeye ihtiyaç bırakmayan kapsamlı bir şerh oluşu, metnin parantez içinde verilip hadislerin kelime kelime izah edildiği memzuc bir çalışma olması ve bu yöntemin başından sonuna kadar takip edilmesi, müellifin sade-

1 Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1988.

2 Kahire: Dâru'l-Vefâ, 1419/1998.

3 Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1417/1996.

4 Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1414/1994.

5 Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1426/2006.

6 Kahire: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1429/2008.

7 Riyâd: Dâru's-Selâm, 1420/1999.

8 Kahire: Dâru's-Şurûk, 1423/2002.

9 Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1430/2009. Mûsa Şâhin ve Muhammed Emin el-Hererî ile eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Mahmut Yazıcı - F. Zehra Ögütcü, "Arap Dünyasında Yazılmış Çağdaş Hadis Şerh Çalışmalarına Bir Bakış (Sahîh-i Müslim Şerhleri el-Kevkebü'l-vehhâc ve Fethu'l-mün'im özelinde)", *Universal Journal of Theology* 4/1 (2019): 31-51.

ce nakille yetinmeyip her fırsatta değerlendirme yapması şerhi önemli kılan hususlardandır.

Araştırmamız neticesinde Sa'düddin Mansûr Muhammed'in Arapça olarak yazdığı müellife ve Mukaddime'deki yöntemine dair yüzeysel bir makale¹⁰ ile M. Macit Karagözoğlu'nun editörlüğünü yaptığı *Hadis Şerh Literatürü* isimli çalışmada Karagözoğlu tarafından kaleme alınan İtyûbî ve şerhiyle ilgili değerli ve isabetli genel bir değerlendirme¹¹ dışında müellif ve eseriyle alakalı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Fakat yeni bir çalışma olan eserin gelecekte tez ve makalelere inceleme konusu olacağında şüphe yoktur.

Bu çalışmada, önce müellifin hayatı, doğup büyüğü topraklar, oradan hicret etmek zorunda kalışı kısaca zikredildikten sonra hocaları ve okuduğu eserler sayılarak ciddi ve uzun bir eğitim yolculuğu yaptığı, iyi bir ilmî alt yapıya sahip olduğu gözler önüne serilecek, müellifin hadis ve diğer alanlarda kaleme aldığı eserleri kısaca tanıtılarak tek tek zikredilecektir. Daha sonra makalenin özü olan *Kurratü aynı'l-muhtâc* ve *el-Bahru'l-muhît* adlı eserleri tanıtıp değerlendirilecektir.

1. Muhammed b. Ali el-İtyûbî

1.1. Hayatı

Hadis, kelâm, fıkıh usulü gibi İslâmî ilimlerin birçok alanında uzman olan Muhammed b. Ali b. Âdem b. Musa el-İtyûbî el-Vellevî 1366/1947 yılında Etiyopya'da (Habeşistan) doğmuştur.¹² Eğitimine çocuk yaşta babası Ali b. Âdem'den (ö. 1412/1991) Kur'an öğrenerek başlayan müellif, daha sonra babası tarafından Şeyh Muhammed Kayyû'ya teslim edilmiş, onun yanında Kur'an eğitimini aldıktan sonra da beldesindeki medreselerde okutulan dini kitapları okumaya başlamıştır. Allah'ın kendisine çocukluğundan beri hadis

¹⁰ Sa'düddin Mansûr Muhammed, "İtyûbî ve Menhecuhû fî Şerhi Mukaddimeti Sahîh-i Müslim: *Kurratü aynı'l-muhtâc fî şerhi mukaddimeti Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*", Mecelletü'l-İslam. 4. Özel Sayı (2011): 221-246.

¹¹ Mustafa Macit Karagözoğlu, *Hadis Şerh Literatürü*, (İstanbul: İfav, 2020), 387-402.

¹² Müellifin hayatı, hocaları, okuduğu eserler ve yazdığı kitaplar hakkında ulaşabildiğimiz kapsamlı bilgi kendi web sitesinde yer alan açıklamasıdır. İnternette farklı sitelerdeki bilgiler bu bölümün aynısı veya özetidir. Bk. <https://www.aletioupi.com/>. (erişim tarihi: 23.02.2020).

ilminin sevgisini bahsettiğini belirten İtyûbî, küçükken babası *Sahîh-i Buhâri* okuduğunda duvarın arkasına gizlenip hadis dinlediğini, kalbinin *Sahîh-i Buhâri* dinleme arzuyu kıpır kıpır olduğunu anlatır.

Bölgesindeki büyük âlimlerden farklı eserleri okuyarak eğitimini tamamladıktan sonra ders vermeye başlamış ve bu tedris faaliyeti dört yıl kadar sürmüştür. Sonra komünist rejim istilasıyla işler zorlaşınca ülkesini terketmek zorunda kalıp 1401/1981 yılında Haremeyn'e hicret etmiştir. Mekke'ye ulaşınca kendisinden bazı medreselerde ders okutması istenmiş fakat yanında diploması olmadığından medrese yetkilileri ders vermesini kabul etmemişlerdir. Hoca olamayınca talebe olmak isteyen fakat sadece Ma'hedü'l-Haremî'l-Mekkî'ye (Mekke Haremi Enstitüsü) kabul edilen müellif, Lise seviyesini bitirince Dâru'l-hadîsî'l-hayriyye müdürüne gidip ülkesinde hoca olduğunu ancak diploması olmadığından Ma'hedü'l-Haremî'l-Mekkî'ye girdiğini söyleyerek ders okutmak istediğini belirtmiştir. Müdür de "bizim için asıl olan diploma değil ilimdir" diyerek ismini Dâr'ın yüksek kuruluna sunmuş, meclis hoca olarak atanmasını kabul edince de orada ders vermeye başlamıştır. Ayrıca Mescid-i Haram'da da yıllarca ders okutan İtyûbî, geride özellikle hadis alanındaki çok sayıdaki çalışmasını ve yetiştirdiği yüzlerce talebesini bırakarak 8 Ekim 2020'de Mekke'de 73 yaşında vefat etmiştir.

1.2. Hocaları ve Okuduğu Kitaplar

Başta babası olmak üzere muhtelif hocalardan farklı alanlarda ve çok sayıda ders almıştır. Hocalarından ve okuduğu eserlerden bir kısmı şunlardır:

1.2.1. Ali b. Âdem. Müellifin, babası olan bu zattan beldesindeki medreselerde okutulan akâid kitaplarını, Hanefî fıkından şerhleriyle birlikte *Kudûrî*'yi, Aynî'nin (ö. 855/1451) şerhiyle birlikte *Kenz*'i, şerhiyle birlikte *Tenvîru'l-ebşâr*'ı, *el-Ferâidü's-seniyye*'nin şerhi olan *el-Fevâidü's-semiyye*'yi ve başka kitapları; fıkıh usulünden şerhi ve haşiyeleriyle birlikte *Menar*'ı, şerhi *Tenkîh* ile birlikte *Tavzîl*'i, *Teshîl*'i, Mahallî şerhiyle birlikte *Cem'u'l-cevâmi*'i, Bennânî (ö. 1326/1908) ve Attâr (ö. 1250/1834) haşiyelerini, şerhiyle birlikte *Lübbü'l-usûl*'ü; belagat ilminde şerhleriyle birlikte Kazvî'nin (ö. 739/1338) *Telhîs*'ını; kıraat-ı seb'a konusunda *Sirâcü'l-kârî* şerhiyle birlikte Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) *Hırzû'l-emânî*'sini; hadisten *Sahîh-i Buhârî*'yi; ilmü'l-hisâb, ilmü'l-

cebr ve mukâbele ile ilm-i mikata dair bazı eserler okumuş ve icazet almıştır. Kendi ifadesiyle ilminin çoğunu babasından almıştır.

1.2.2. Allâme Muhammed Saîd b. Şeyh Ali. Nahiv, lügat âlimi ve edebiyatçı olan bu zatın yanında üç yıl kadar kalarak ondan hadisten *Sahîhayn*'ın bir bölümünü; usûl-i fıkihtan Neseî'nin (ö. 710/1310) *Menâr*'ı ile şerh ve hâşiyelerini; sarf, nahivden Fâkihî'nin (ö. 972/1564) *el-Fevâkihü'l-ceniyye alâ Müttemmimetü'l-Âcurrûmiyye*'sini, İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) *Elfiyye*'sini, onun İbn Akîl (ö. 769/1367) Şerhi ile Hudarî Hâşiyesi'ni, Fâkihî'nin şerhi *Mücîbu'n-nedâ*'sı ile Yasin b. Zeynüddin'in (ö. 1061/1651) *Hâşiyesi*'ne müracaat ederek İbn Hişâm'ın (ö. 761/1360) *Katru'n-nedâ*'sını, Desûkî (ö. 1230/1815) ve Emîr (ö. 1232/1817) Hâşiyeleriyle birlikte İbn Hişâm'ın *Müğni'l-lebîb*'ini, şerhlerine müracaat ederek İbn Hâcib'in (ö. 646/1249) *Şâfiye*'sini okumuştur. Belagattan Hatîb el-Kazvîni'nin *Telhîs*'ını şerh ve hâşiyeleriyle birlikte; mantıktan Ahdarî'nin (ö. 953/1575-76) *es-Süllemü'l-mürevnak*'ı ile şerh ve hâşiyelerini, Ebherî'nin (ö. 663/1265?) *İsâgûcî*'si ve şerhlerini, Kâtibî'nin (ö. 675/1277) *Şemsiyye*'sini okuyarak icazet almıştır.

1.2.3. Abdalbâsî b. Muhammed el-İtyûbî (ö. 1413/1992). Zamanının Halil'i ve Sibeveyhi olarak nitelenen bu nahiv âliminden *Mukaddime-i Âcurrûmiyye* irabını, *Mulhatu'l-i'râb* ve şerhi *Keşfu'n-nikâb*'ı, *Âcurrûmiyye* şerhi *el-Fevâkihu'l-ceniyye*'yi; hadis usûlü ilminde *Tal'atu'l-envâr*'ı okuyup icazet almış ve medresede yerine geçerek iki yıl kadar ders okutmuştur.

1.2.4. Muhammed Zeyn b. Muhammed Yasin el-İtyûbî (ö. 1395/1975). Bu zattan Nevevî'nin şerhiyle birlikte *Sahîh-i Müslim*'in büyük bir kısmını, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Sünen-i kübrâ*'sının baş tarafını okumuş, *Sahîh-i Buhârî*'nin büyük bir kısmını, hadis ıstılahında *Tedrîbu'r-râvî*'ye de müracaat ederek şerhiyle birlikte *Tal'atu'l-envâr*'ı, Kur'an tefsirini, belagat ilmine ait *el-Cevheru'l-meknûn*'u dinlemiştir.

1.2.5. Muhammed b. Râfî' b. Buseyrî (ö. 1430/2009). Günümüz Etiyopya muhaddislerinden olan bu âlimden Tirmizî'nin (ö. 279/892) *el-Câmi*'ini okumuş, Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Nesâî (ö. 303/915) ve İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *Sünen*'lerini, *Sahîh-i Müslim*'in bir bölümünü dinlemiş ve icazet almıştır.

1.2.6. Muhammed Sâni b. Habîb el-İtyûbî (ö. 1409/1989). Müfessir, muhakkik ve mudakkik olan bu zattan fıkıh usulünden Sübkî'nin (ö. 771/1370) *Cem'u'l-cevâmi'*ini şerh ve haşiyelerine müracaat ederek, kıraat ilminde de Şâtibiyye'nin bir bölümünü ve başka eserler de okumuştur.

1.2.7. Müfessir Şeyh Abdülcelil b. Şeyh Ali. Bu zattan Kur'an tefsirini iki kere okumuştur.

1.2.8. Muhammed Sirâc b. Salih'den *Sünen-i Ebî Dâvûd'*un tamamını okumuştur.

1.2.9. Muhammed b. Cibrîl. Bu zattan sarf kitaplarından Binâ, Maksûd, İzzî, Merâh, Lâmiyyetü'l-efâl gibi eserler okumuştur.

1.2.10. Hayyât b. Ali el-İtyûbî. Bu zattan *Sahîhain'*ın bir bölümünü ve başka eserleri okumuş ve icazet almıştır.

1.2.11. Muhammed Nûru'd-Dânî. Bu zattan Şâfiî fıkına dair Nevevî'nin *Minhâcu't-tâlibîn'*inin bir kısmını Heytemî'nin (ö. 974/1567) şerhi *Tuhfetu'l-muhtâc'*ıyla birlikte okumuştur.

1.2.12. Muhammed Müntasır el-Kettânî (1914-1999). "Muhaddisü'l-Haremeyni's-şerîfeyn" ve "Müsnidü'l-Mağrib" lakaplarıyla anılan bu zatın derslerine katılıp kendisinden icazet almıştır.

1.2.13. Abdullah b. Muhammed es-Sidd'ık el-Gumârî (1910-1992). Hadis, fıkıh ve fıkıh usulü âlimi bu zattan bütün merviyâtının icazetini almıştır.

Görüldüğü üzere tahsilini memleketi olan Etiyopya'da tamamlamıştır. Okuduğu eserlere bakıldığında bölgesinde İslamî ilimlerin canlılığı ve değerli ilim adamlarının varlığı, kendisinin de bu ummandan yeterince istifade ettiği, ciddi bir birikime sahip olarak Suudi Arabistan'a hicret ettiği dikkat çekmektedir.

1.3. Eserleri

İtyûbî'nin farklı ilim dallarında özellikle hadis alanında kaleme aldığı birçok eseri vardır. Bazıları şunlardır:

1.3.1. Hadis Alanındaki Eserleri:

1.3.1.1. *Kurratu ayni'l-muhtâc fî Şerhi mukaddimeti Sahîhi'l-İmâm Müslim b. el-Haccâc*.¹³ Eser aşağıda tanıtılacaktır.

1.3.1.2. *el-Bahru'l-muhîtu's-seccâc fî Şerhi Sahîhi'l-İmâm Müslim b. el-Haccâc*.¹⁴ Eser detaylı olarak aşağıda tanıtılacaktır.

1.3.1.3. *Zahîretü'l-ukbâ fî şerhi'l-Müctebâ*.¹⁵ Nesâî'nin *el-Müctebâ* diye bilinen *Sünen*'inin şerhidir. Müellif hadislerin râvilerini tek tek ele almış, hadisin şerhini, tahricini yapıp derecesi ve isnadı hakkında açıklamalar yapmıştır. 40 cilt olarak neşredilen kapsamlı bir şerhdir. Eser 1421/2000'de tamamlanmıştır.

1.3.1.4. *Meşârıku'l-envâri'l-vehhâce ve metâliu'l-esrâri'l-behhâce fî Şerhi Süneni'l-İmâm İbn Mâce*.¹⁶ İbn Mâce'nin *Sünen*'inin şerhidir. Müellif hadislerin râvilerini tek tek ele almış, hadisin şerhini, tahricini yapıp derecesi ve isnadı hakkında açıklamalar yapmıştır. Çalışma tamamlanmamıştır. "Kitabu't-tahâre"ye kadar gelinmiş ve 4 cilt olarak basılmıştır. Birinci cilt 1422/2002'de, dördüncü cilt 1424/2003'te tamamlanmıştır.

1.3.1.5. *İthâfu't-tâlibi'l-ehvezî bi şerhi Câmi'l-İmâmi't-Tirmizî*.¹⁷ Tirmizî'nin *el-Câmi 'u's-sahîh*'inin şerhidir. Müellif hadislerin râvileri hakkında geniş açıklamalar yaptıktan sonra hadisleri şerhetmiştir. Daha sonra hadisin derecesini belirtmiş, tahricini yapmış, isnadın özelliklerini, hadisten çıkan hükümleri ve sonuçları zikretmiştir. İlk cildi 1433/2011'de bitirilmiş olan çalışmada "Kitabu'l-hudûd" a gelinmiş ve bu tamamlanmamış haliyle 18 cilt olarak neşredilmiştir.

1.3.1.6. *İs'âfu zevi'l-vatar bi şerhi Nazmi'd-dürer fî 'ilmi'l-eser*.¹⁸ Suyûtî'nin (ö. 911/1505) mustalahu'l-hadise dair *Nazmü'd-dürer fî 'ilmi'l-eser* isimli manzum 1000 beyitlik eserinin (*Elfiyye*) şerhidir. Eser 1408/1988'de tamamlanmış ve 2 cilt olarak basılmıştır.

¹³ Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzî, 1424.

¹⁴ Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzî, 1426.

¹⁵ Beyrut: Dâru'l-minhâc, 1416/1996.

¹⁶ Riyâd: Dâru'l-muğni, 1427/2006.

¹⁷ Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzî, 1437.

¹⁸ Kahire: Dâru'l-âsâr, 1429/2008; Medine: Mektebetü'l-guraba'l-eseriyye, 1414/1993.

1.3.1.7. *İthâfu'n-nebîl bi muhimmâti ilmi'l-cerhi ve't-ta'dîl*.¹⁹ Cerh ve ta'dile dair manzum 700 beyitlik bir eserdir.

1.3.1.8. *Îzâhu's-sebîl fî şerhi İthâfu'n-nebîl bi muhimmâti ilmi'l-cerhi ve't-ta'dîl*.²⁰ Yukarıda zikredilen *İthâfu'n-nebîl* isimli manzum eserin şerhidir.

1.3.1.9. *Tezkireti't-tâlibîn fî beyâni'l-mevzûi ve esnâfi'l-vezzâîn*.²¹ Uydurma haberler, alametleri ve hükümleri hakkında manzum 150 beyitlik bir eserdir.

1.3.1.10. *el-Celîsü'l-emîn Şerhu Tezkireti't-tâlibîn fî beyâni'l-mevzûi ve esnâfi'l-vezzâîn*.²² Yukarıda geçen *Tezkireti't-tâlibîn* isimli manzum eserin şerhidir. Eser 1413/1992'de tamamlanmıştır.

1.3.1.11. *Kurratu'l-ayn fî telhîsı terâcimi ricâli's-Sahîhayn*.²³ İbnü'l-Kayserânî'nin (ö. 507/1113) *el-Cem' beyne kitâbey Ebî Nasr el-Kelâbâzî ve Ebî Bekir el-İsfahânî fî ricâli'l-Buhârî ve Müslim'i*, Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l-kemâl'i*, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Tehzîbü't-tehzîb'i* ve muhtasarı *Takrîbü't-temyîz'i* ile Hazrecî'nin (ö. 923/1517) *Hulâsatü Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl'*inden özetleyerek hazırladığını belirttiği *Sahîhayn'*in ricâline dair bir çalışmadır. Eser 1413/1992'de tamamlanmıştır.

1.3.1.12. *Şâfiyetü'l-gulel bi muhimmâti ilmi'l-ilel (Elfiyyetü ileli'l-hâdis)*.²⁴ İlelü'l-hadisle ilgili manzum 1000 beyitlik kapsamlı bir eserdir. 1415/1994 yılında tamamlanmıştır.

1.3.1.13. *Müzîlü'l-halel Şerhu Şâfiyeti'l-gulel*.²⁵ Yukarıdaki *Şâfiyetü'l-gulel* isimli manzum eserin kısa bir haşiyesidir. Eser 1415/1994'te bitirilmiştir.

1.3.1.14. *Umdeti'l-muhtât fî marifeti men rumiye bi'l-ihtilât*.²⁶ İbnü'l-Keyyâl'in (ö. 929/1523) *el-Kevâkibü'n-neyyirât fî ma'rifeti men ihtelata mine'r-ruvâti's-sikât* isimli eserine ilavede bulunarak kaleme aldığı manzum 130 be-

¹⁹ Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzî, 1428.

²⁰ Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzî, 1428.

²¹ Mekke: Dâru'l-hadîsi'l-hayriyye, 1414.

²² Mekke: Dâru'l-hadîsi'l-hayriyye, 1414.

²³ Riyâd: Dâru'l-mî'râc, 1419.

²⁴ Riyâd: Dâru'l-vatan, 1415.

²⁵ Riyâd: Dâru'l-vatan, 1415.

²⁶ Kahire: Dâru'l-İmâm Ahmed, 1428/2007.

yitlik bir eserdir. Eserde başta *Kütüb-i Sitte* râvileri olmak üzere ömürlerinin sonuna doğru hâfızaları zayıfladığı için bildiklerini karıştırdıkları veya unuttukları ileri sürülen sika râvilerin biyografilerinden bahsedilir. Eser 1426'da tamamlanmıştır.

1.3.1.15. *Uddetü uli'l-iğtibât fi şerhi Umdeti'l-muhtât*. Yukarıdaki *Umdeti'l-muhtât* isimli eserin şerhidir. Eser 1426'da tamamlanmıştır.

İtyûbî özellikle hadis kaynaklarını şerhetmesi açısından çok önemli bir şahsiyettir. *Sahîh*'i 47, Nesâî'nin *Sünen*'ini 40 cilt olarak neşretmiştir. 46 babdan oluşan Tirmizî'nin *Câmi*'inde 15'inci baba ulaşılmış ve bu haliyle 18 cilt olarak neşredilmiştir. Bitirilebilseydi muhtemelen o da 40-50 cilt olacaktı. Sadece Mukaddime bölümü 4 cilt olan İbn Mâce'nin *Sünen*'i de tamamlanabilmiş olsaydı o da muhtemelen 40-50 cilde ulaşacaktı. Bu anlamda şerhleri en kapsamlı şerh olma özelliğine sahiptir.

İtyûbî'nin eserlerinin başlangıç ve bitiş tarihlerine bakıldığında birden fazla eseri aynı zamanda kaleme aldığı görülmektedir. Nesâî'nin *Sünen*'ini 2000 yılında bitirdikten sonra Müslim ve İbn Mâce şerhlerine başlamış İbn Mâce şerhinin dördüncü cildini 2003'te tamamladıktan sonra onu bitirmeyi ileri bir tarihe erteleyerek Müslim şerhine hız vermiş ve onu 2012'de bitirmiştir. Müslim şerhinde sona yaklaştığı dönemde Tirmizî şerhine başlamış ilk cildini 2011'de bitirdiği şerhin on sekiz cildini yayımladıktan sonra ebedi aleme göçmüştür. Umarız eksik çalışmaları öğrencileri tarafından aynı yöntem takip edilerek tamamlanır.

1.3.2. Diğer Eserleri:

1.3.2.1. *et-Tuhfetü'l-merdiyye fi nazmi'l-mesâili'l-usûliyye alâ tarîkati ehli's-sünneti's-seniyye*.²⁷ Ehl-i sünnet metodu üzere yazılmış usûl-i fıkıhla ilgili manzum bir eserdir.

1.3.2.2. *el-Münhatu'r-radiyye fi şerhi't-Tuhfeti'l-Merdiyye*.²⁸ Yukarıda geçen *et-Tuhfetü'l-merdiyye* isimli eserin şerhidir.

²⁷ Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1426/2005.

²⁸ Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1427/2006.

1.3.2.3. *el-Celîsü's-sâlihu'n-nâfi' bi tazihî meâni'l-kevkebi's-sâtî'*.²⁹ Suyûtî'nin *el-Kevkebü's-sâtî' fî nazmi Cem'i'l-cevâmi'* isimli manzum eserinin şerhidir. Suyûtî ise Sübkî'ye ait *Cem'i'l-cevâmi'* isimli usûlî'l-fıkha dair eseri manzum hale getirmiştir. Eser 1417/1996'da tamamlanmıştır.

1.3.2.4. *Fethu'l-kerîmi'l-latîf Şerhu Urcûzeti't-tasrîf*.³⁰ Hocası Abdulbasıt b. Muhammed'in sarf ilmine dair *Urcûzeti't-tasrîf* isimli manzum eserinin şerhidir. Eser 1422/2004'te tamamlanmıştır.

1.3.2.5. *el-Behcetü'l-merdiyye fî nazmi'l-Mütemmimeti'l-Âcurrûmiyye li takrîbi'l-mesâili'n-nahviyye*.³¹ Hattâb'ın (ö. 954/1547) *Mütemmimetü'l-Âcurrûmiyye fî 'ilmi'l-Arabiyye* isimli nahivle alakalı eserinin manzum hale getirilmiş şeklidir. Hattâb ise bu eserini İbn Âcurrûm'un (ö. 723/1323) *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye* adlı kitabının muhtevasını tamamlayıcı mahiyette hazırlamıştır.

1.3.2.6. *el-Minnetü'r-radiyye Şerhu'l- Behcetü'l-merdiyye*.³² Yukarıda geçen *el-Behcetü'l-merdiyye* isimli manzum eserin şerhidir.

1.3.2.7. *el-Fevâidü'r-resmiyye fî kavâide ve davâbita ilmiyye*.³³ "Fâide" başlıkları altında 79 ayrı konunun ele alındığı bir çalışmadır.

1.3.2.8. *ed-Dürretü'l-mudiyye fî nazmi tevhide rabbi'l-beriyye (Elfiyyetü't-tevhid)*. 1002 beyitten oluşan akâide dair manzum bir eserdir.

1.3.2.9. *el-Minnetü'r-radiyye fî şerhi'd- Dürreti'l-mudiyye fî nazmi tevhide rabbi'l-beriyye*.³⁴ Yukarıda zikredilen *ed-Dürretü'l-mudiyye* isimli manzum eserin şerhidir.

Müellifin yazdığı kitaplar incelendiğinde fıkıh usulü, akâid, Arap Dili gibi muhtelif konularda eserler kaleme aldığı, ancak cerh ve ta'dil, ricâl ilmi, hadis usulü ve hadis şerhleri gibi daha ziyade hadis alanında eserler yazdığı görülmektedir.

²⁹ Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzi, 1431.

³⁰ Beyrut: Mektebetü'l-kütübî's-sekâfiyye, 1426/2005.

³¹ Amman: Dâru'l-furkan, 1430/2009.

³² Amman: Dâru'l-furkan, ts.

³³ Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzi, 1430.

³⁴ Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzi, 1436/2005.

2. Kurratü Ayni'l-Muhtâc ve el-Bahru'l-Muhît

İtyûbî, önce *Sahih-i Müslim* Mukaddimesini *Kurratü ayni'l-muhtâc fî şerhi mukaddimeti Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* ismiyle şerhetmiş, 1423/2002'de bitirilen bu şerh basıldıktan sonra *Sahih-i Müslim'i, el-Bahru'l-muhît es-Seccâc şerhu Sahîhi'l-İmam Müslim b. el-Haccâc* ismiyle şerhetmeye başlamıştır. Şerhin birinci cildi 1424/2003 yılında, son cildi ise 1433/2012'de bitirilmiştir.

2.1. İtyûbî'nin Kurratü Ayni'l-Muhtâc'daki Şerh Yöntemi

Sahîh-i Müslim'in önemli özelliklerinden birisi, baş tarafında Müslim'in kitapta takip ettiği yöntemi ile hadis tenkidine dair bilgilerin yer aldığı bir mukaddimenin mevcut oluşudur. İtyûbî, önce bu mukaddimeyi *Kurratü ayni'l-muhtâc* ismiyle şerhetmiştir. Her biri beş yüz sayfayı aşan iki cilt halinde müstakil olarak ve ayrı bir isimle basılan bu hacimli şerhin giriş bölümünde İmâm Müslim'in terceme-i hali ile *Sahîh*'in konumu, hususiyeti ve fazleti, Müslim'in *Sahîh*'deki şartları, orada bulunan hadis sayısı, Müslim'e yapılan tenkitler ve cevapları gibi konulardan bahsedildikten sonra mukaddimenin izahına geçilmiştir.

Şarih söz konusu eserinde konuları geniş bir şekilde ele almaktadır. Önce geçmiş ulemanın değerlendirmelerini nakletmekte sonra eksik gördüğü veya katılmadığı hususlar varsa “قال الجامع عفى الله تعالى عنه/Allah onu affetsin derleyen dedi ki” diyerek ilavede bulunmakta ya da tenkidini yapmaktadır.

Zaman zaman önemli hadis âlimlerini de eleştirmekte, sadece nâkil değil tahkik ve tetkik sahibi olduğunu, öncekilere değer veren ancak körü körüne taklid eden biri olmadığını ortaya koymaktadır.

Tenkid ettiği âlimlerden biri İbnü's-Salâh'tır (ö. 643/1245). İbnü's-Salâh'ın, Müslim'e göre sahîh hadisin şartlarını beş madde olarak sayıp bunlardan birinin de hadisin şaz olmaması gerektiğini söylemesine³⁵ dört yönden itiraz eden İtyûbî, Müslim'in bu hususta bir beyanı olmadığı gibi mütekaddimin dönemi hadis âlimlerinden hiçbirinden de bu şartın nakledilmediğini söyler. Âlimlerin tasarruflarında en sahih olanı takdim ettiklerinin görüldü-

³⁵ Ebû Amr Takıyyüddin Osmân b. Salâhiddin Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Siyânetü Sahîh-i Müslim mine'l-ihlâli ve'l-galat ve himâyetühû mine'l-iskâti ve's-sakat*, nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir, (Beyrut: 1404/1984), 72.

günü, bu şartın muhaddislerin “ziyâdetü's-sika”yı³⁶ kabul etmelerine de aykırı olduğunu belirtir. İsnadı muttasıl, ravileri adalet ve zabt sahibi olup illeti bulunmayan bir hadisin sahih olmasına bir engel olmadığını, ravilerinden birinin daha sika olana muhalefetinin hadisin zayıf olmasını gerektirmeyip hadislerin sahih ve en sahih kabilinden olabileceğini söyler. Ayrıca *Sahîhayn'*deki uygulamanın bu iddianın aksine olduğunu, *Sahîhayn'*da bazı ravilerin kendilerinden daha sika olana muhalefet ettiği rivayetler bulunduğunu söyleyip örnekler verir. Verdiği örneklerden biri Câbir radiyallahu anh'ın Hz. Peygamber'e sattığı deveyle ilgili kıssanın anlatıldığı hadistir.³⁷ Hadisin *Sahîhayn'*daki farklı tariklerinde, devenin bedelinin miktarı ile deveye binmede koşulan şart konusunda farklılıklar vardır ve bu birbirine muhalif rivayetler *Sahîhayn'*da yer almıştır.³⁸ İtyûbî söz konusu hadisi şerh ederken bu şart ve bedelle ilgili farklı rivayetleri ve değerlendirmeleri geniş bir şekilde ele almıştır.³⁹

İtyûbî'nin ifade ettiği gibi sahihin tanımında şaz olmama şartını ilk olarak zikreden İbnü's-Salâh'tır. Nevevî'den Sehâvî'ye (ö. 902/1497) Tâhir el-Cezâirî'den (1852-1920) Nüreddîn Itr'a (1937-2020) kadar daha sonraki birçok hadis âliminin de bu tanımı yaptığı görülmektedir.⁴⁰ Ancak Hayri Kırbasoğlu da bu ve benzeri tariflerin şahsî kanaatler olup teorik düzeyde kaldığını, pratikte Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri başta olmak üzere muteber hadis kaynaklarında bu iddiaları nakzeden pek çok örnek mevcut olduğunu söylemiştir.⁴¹

İtyûbî'nin tenkit ettiği bir diğer âlim Zeylaî'dir (ö. 762/1360). İtyûbî Müslim'in kitabına besmele ile başlamasını Hz. Peygamber'e ittiba ve Kur'an'a

³⁶ Ziyâdetü's-sika, “Sika bir ravinin bir hadisi, aynı şeyhden rivayet eden arkadaşlarından ayrı olarak tek başına bir fazlalıkla rivayet etmesi ve rivayet ettiği bu fazlalıktır.” Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, (İstanbul: İFAV, 2016), s. 423.

³⁷ Buhârî, *Buyu'*, 34, *Vekâle*, 8, *Şurût*, 4; Müslim, *Müsâkât*, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117.

³⁸ İtyûbî, *Kurretü aynı'l-muhtâc*, 1: 31-33.

³⁹ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 27: 763-768.

⁴⁰ Sahih hadis kavramıyla ilgili bk. Mehmet Emin Çiftçi, *Hadis Usûlünde Sahih Hadisin Tanımı Problemi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 91-94.

⁴¹ Hayri Kırbasoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, (Ankara: DİB Yayınları, 2004), 124.

muvafakat olarak gerekçelendirmiş, Resûlullah'ın mektuplarına besmele ile başladığını, Kur'an'da da ilk önce bismelinin yazıldığını söylemiştir. Sonra "Mesâil" başlığı altında birinci mesele olarak besmele hadisini (... كل أمر ذي بال) ele almış, özellikle müteahhir dönem âlimlerinin ihticâc ettikleri bu hadisi çok zayıf olduğu için delil olarak zikretmediğini belirtmiştir. Daha sonra Zeylaî'den söz konusu hadisin rivayetleri, lafız farklılıkları, kaynakları ve sıhhat değerlendirmeleri ile alakalı bir buçuk sayfa nakledip⁴² bir ilavede bir de tenkitte bulunmuştur: Zeylaî'nin Taberânî'den (ö. 360/971) senediyle nakledip sıhhat değerlendirmesi yapmadığı Ka'b b. Mâlik (ö. 50/670) rivayetinde senedeki iki ravi Abdullah b. Yezîd ve Sadaka b. Abdullah'ın zayıf olduğunu söylemiştir. Bir de Zeylaî'nin Ebû Hüreyre (ö. 58/678) hadisini Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin rivayet ettiğini söylemesini tenkid ederek rivayetin bu kaynaklarda yer almadığını, o eserlerde hadisin "besmele" değil "hamd" lafızıyla rivayet edildiğini söylemiştir. Daha sonra da İbn Hacer ve Elbânî'den (1914-1999) hadislerle ilgili değerlendirmeleri nakledip tekrar "Allah onu affetsin derleyen dedi ki" diyerek "Sonuç olarak hadis 'بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ' olarak ihticâc ve 'itibar için uygun değildir. Çünkü senedinde sikâta muhalefetle birlikte müttehem olan Ahmed b. Muhammed vardır. Hatta başkaları kendisine katılmasa da Gumârî hadisin uydurma olduğunu söylemiştir.⁴³ En doğrusunu Allah bilir." diyerek son sözünü söylemiş, kanaatini ifade etmiştir. Sonra on dört meselede "بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ" deki kelimelerin yazılışı, iştikakı, sarf ve nahiv tahlilleri gibi konuları ele almıştır.⁴⁴

Şerh, metin ve şerhin birbirine katıldığı memzuc yöntemle yazıldığından metin ve şerhin birbirinden ayrılması için Müslim'in cümleleri "Musannuf rahimehullah dedi ki:" denilerek parantez içinde bold olarak nakledildikten sonra "الشرح الإجمالي لهذه الفقرة/Bu paragrafın genel/özet şerhi" başlığıyla genel bir izahı yapılmakta, daha sonra "الشرح التفصيلي لهذه الفقرة/Bu paragrafın detaylı şerhi" başlığı altında kelime kelime açıklaması yapılıp aralarda "قال الجامع عفى الله تعالى

⁴² Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî, *Tahrîcû'l-ehâdisi ve'l-âsâr el-vâkiati fi tefsîri'l-Keşşâf*, nşr. Sultan b. Fehf, (el-Memleketü'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye: Vizâretü's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1424/2003), 1: 22-24.

⁴³ Bk. Ebû'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Siddîk el-Gumârî, *el-İstiâze ve'l-hasbele mimmen sahaha hadîse'l-besmele*, (Riyad: Mektebetü Taberiye, ts.), 11-22.

⁴⁴ İtyûbî, *Kurretü ayni'l-muhtâc*, 1: 191-210.

عنه" denilerek veya "قلت", "تنبيه" ya da "فائدة" ifadeleriyle bir takım ek bilgiler verilmekte, gerektiğinde itirazlar yapılmaktadır.⁴⁵

Şerhte kelimeler izah edilirken sürekli sözlüklere atıflar yapılmakta, bazen bu kadar uzatmaya gerek var mı denilecek derecede çok sayıda eserden alıntı yapıp bir değerlendirilmeyle konu bağlanmaktadır. Örneğin "يَسْغَلُكَ" fiilinde mesela Nevevî, yâ harfinin fethasıyla okunduğunu, bunun Kur'an'da da "سَغَلْنَا أَمْوَالَنَا" şeklinde gelen fasih ve meşhur lügat olduğunu belirtmiş, burada bir de Cevherî'nin (ö. 400/1009) de naklettiği gibi ifâl babından "أَسْغَلَ" olarak gelen kötü bir lügat bulunduğunu söyleyerek üç satırlık öz bilgiyle yetinmiştir.⁴⁶ Müellif ise *el-Misbâhu'l-münîr* ve *Tâcu'l-arûs'* dan uzunca alıntı yaptıktan sonra "Lugat âlimlerinin söylediklerinden anlaşılır; fasih lügat 'سَغَلَ' dir. 'أَسْغَلَ' ise sabit değildir veya kötü lügattir." değerlendirmesini yaparak konuyu tam bir sayfada ele almıştır.⁴⁷

Bu durum, gereksiz uzatma gibi görülebilse de aslında okuyucuyu hem diğer şerhlere hem de birçok kaynağa müracaat etmeye ihtiyaç bırakmamakta, yeterli ve doyurucu bilgiyi bir yerde sunmaktadır. Bu anlamda şerh, kapsamlı bir derleme ve bunun ötesinde değerlendirme çalışması olması hasebiyle takdire şayandır.

Şerhte, gramer kuralları da ağırlıklı bir yer teşkil etmektedir. Müellifin, dilbilgisine hâkim olması, bu konuda ciddi eğitim görüp eserler vermesi avantajını da kullandığı, cümlenin doğru tahlil edilip anlaşılması babında gramer kurallarına geniş yer verdiği görülmektedir.

Örneğin "إِنَّمَا إِن شَاءَ اللَّهُ مُبْتَدُونَ" cümlesinin terkiibini yaparken cümlenin başında olduğu için elif nun maddesinin (ن) hemzesinin esre okunması gerektiğini, isminin "نا", haberinin "مُتَبَدِّئُونَ" olup ismiyle haberi arasına giren "إِن شَاءَ" sözünün cümle-i mu'terize olduğunu belirtmiştir.

Farklı bir örnek olarak "وَهُوَ إِنَّا نَعْمِدُ" cümlesinde zamirin (هو) şan zamiri olup sonraki cümleyi tefsir ettiğini ve elif nun maddesinin (ن) hemzesinin

⁴⁵ İtyûbî, *Kurretü ayni'l-muhtâc*, 1: 250-266.

⁴⁶ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*, (Mısır: Müessesetü Kurtuba, 1414/1994), 1: 76.

⁴⁷ İtyûbî, *Kurretü ayni'l-muhtâc*, 1: 252-253.

esre okunması gerektiğini, zamirin “mezkur” teviliyle “الشريعة” kelimesine dönmesinin dolayısıyla hemzenin fetha okunmasının da muhtemel olduğunu, “نَعْمِدُ” fiilinin “darebe” babından geldiğini ifade etmiştir.

Bir başka örnekte “لَا يُسْتَعْنَى فِيهِ عَنْ تَرْدَادِ حَدِيثٍ، فِيهِ زِيَادَةٌ مَعْنَى” cümlesinin terkiibini yaparken fiilin meçhul fiil olup “فيه”nin mahallen merfû onun nâibi fâili veya “فيه”nin fiile müteallik olup “عَنْ تَرْدَادِ حَدِيثٍ”in nâibi fâil olduğunu ve cümlelerin daha önce geçen “مَوْضِعٌ” lafzının sıfatı, “فِيهِ زِيَادَةٌ مَعْنَى” cümlesinin de “حَدِيثٍ” kelimesinin sıfatı olduğunu belirtmiştir.⁴⁸

2.2. *el-Bahru'l-Muhî'ti Şerh Yöntemi*

İtyûbî, *Sahîh*'in mukaddimesinin şerhi ve basımı gerçekleştikten sonra *Sahîh*'in şerhine başlamış, *el-Bahru'l-muhî't es-Seccâc şerhu Sahîhi'l-İmam Müslim b. el-Haccâc* ismini verdiği bu kapsamlı şerh 45 cilt olarak basılmıştır.

İtyûbî'nin hangi sebep ya da amaçla bu şerhi yazmaya niyetlendiği ile ilgili bir bilgi eserde yer almamaktadır. Ancak müellifin izlediği yöntem, şerhin içeriğine, diğer şerhlerden farklılığına bakıldığında daha önce yazılmış Müslim şerhlerinde yer almayan ya da farklı şerhlerdeki hususiyetleri bir şerhte toplama amacı güttüğü düşünülebilir. Zira kendisinden önce yazılmış şerhler içerisinde çağdaşı ve hemşehrisi Hererî'nin *el-Kevebu'l-vehhâc*'ı dışında memzuc yöntemle yazılmış bir şerh yoktur. Muhtemelen İtyûbî de Hererî gibi yıllarca hadis okutan biri olarak günümüz hadis talebelerinin bu metolla yazılmış şerhlere ihtiyacı olduğunu düşünmüştür. Ayrıca aşağıda detaylı bir şekilde görüleceği üzere başlıklar altında hadislerin geniş bir şekilde tahriclelerinin yapıldığı, hadisten çıkan ahkâmın madde madde sayıldığı, fikhî hükümlerin, geçmiş ulemanın görüşlerinin nakledilip değerlendirildiği, tercihler yapıldığı bu kapsamda bir Müslim şerhi yoktur. En geniş Müslim şerhi olan *el-Kevebu'l-vehhâc*'ın bile yaklaşık iki misli hacme sahip bir şerh olmuştur. Eser, 1433/2012 tarihinde 1 Kasım'a denk gelen Zilhicce'nin 16'sında perşembe gecesinin son üçte birinde yani seher/teheccüd vaktinde Mekke'de bitirilmiştir.⁴⁹

⁴⁸ İtyûbî, *Kurretü aynı'l-muhtâc*, 1: 267-268.

⁴⁹ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhî't*, 45: 466.

Müellif şerhte izlediği metodu bir kısmı iç içe olan on bir madde halinde açıklamıştır:⁵⁰ Bu metod, inceleme ve tespitlerimiz ışığında örnekleriyle başlıklar altında arzedilmeye çalışılacaktır. Genel olarak ifade etmek gerekirse şerhte şöyle bir yöntem izlenmekte ve bu yöntem eserin başından sonuna kadar takip edilmektedir:

*Sahih'*in ana bölüm başlıklarında (الكتاب) başlıkla ilgili izahlar yapılmakta, mesela كتاب الطهارة başlığı altında kitâb ve tahâre kelimelerinin sözlük ve ıstılahî anlamları belirtilip gramer tahlilleri yapılmaktadır.

“الباب/Bab” alt başlığı altında hadisin/hadislerin senedi ve metni tam ve bold yazılarak parantez içinde zikredildikten sonra “رجال هذا الإسناد: خمسة/Bu seneddeki raviler beş tanedir” gibi başlıklar altında raviler tek tek tanıtılmakta, “لطفائف هذا الإسناد/Bu senedin nükteleri, özellikleri” başlığı altında Müslim ile Hz. Peygamber arasında beş ravi olduğu (huması), “حدثني” ve “عن” rivayet lafızları bulunduğu, sahabînin sahabîden rivayeti gibi senedin özellikleri zikredilmekte, “شرح الحديث” başlığı altında sahabî ravisıyla başlayıp hadis metni memzuc metodla kelime kelime veya cümle cümle şerhedilmekte, lügat, nahiv, beyan ve fıkıh âlimlerinin açıklamaları ışığında garip lafızlar, müşkil cümleler izah edilmekte, sarf ve iraba dair açıklamalar yapılmaktadır. Daha sonra “مسائل تتعلق بهذا الحديث/Bu hadis ile ilgili meseleler” başlığı altında birkaç mesele ele alınmakta, birinci meselede hadisin Müslim’le birlikte Buhârî tarafından da rivayet edildiği (müttefekun aleyh olduğu) veya sadece Müslim tarafından nakledildiği belirtilmektedir. İkinci meselede hadisin başka hangi eserlerde yer aldığı (tahrir) ele alınmakta, *Kütüb-i Sitte* yanında bir kısım müsnedler, sahihler, mu’cemler, müstedrek ve sünenlere müracaat edilmektedir. Üçüncü meselede bir kısım faydalar zikredilmekte, dördüncü meselede hadisin hükmü hakkında âlimlerin farklı görüşleri ele alınmaktadır. İhtiyaç duyulduğunda “tenbîh” başlığı altında farklı konulara değinilmektedir. Dolayısıyla şerh, metni kelime kelime açıklaması, gramer kurallarını izahı, ravileri tek tek tanıtması, geniş bir tahrice yer vererek hadisin yer aldığı diğer kaynakları ve oralardaki yerlerini belirtmesi, hadisten çıkan ahkâmı madde madde zikretmesi sebebiyle özellik-

⁵⁰ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhîr*, 1: 7-10.

le günümüzde hadislerin anlaşılması ve onlardan istifadeyi sağlaması bakımından takdire şayandır.

2.2.1. Kitâb, Bab Başlıkları ve Hadis Sayısı

İtyûbî, kitâb başlıkları Müslim'e ait olduğundan onları olduğu gibi koruyup uygun şekilde açıkladığını, bab başlıkları ise şarihler tarafından konulduğundan kendisi hadislere en uygun bab başlığını koyduğunu, Müslim'e ait olmadıkları için onlara değinmediğini söylemiştir.⁵¹ Ayrıca Nevevî'nin bazı bab başlıklarıyla ilgili tenkidleri de nakletmiştir.⁵²

İlk kitâb olan "Kitâbü'l-îmân" da başlıkla ilgili geniş açıklamada bulunulmuştur: Müslim'in *Sahih*'i neden kitâb başlıkları altında bölümlere ayırdığından söz edilmiş, niçin "Kitâbü'l-îmân"la başlamış olabileceğine dair değerlendirmelerde bulunulmuş, kitâb ve iman kelimelerinin sözlük ve ıstilahî anlamlarına değinilip gramer tahlilleri yapılmıştır.⁵³

İkinci başlık olan "Kitâbü't-tahâret" de neden ikinci olarak bu konunun tercih edildiğine değinilmiş, yine gramer konularına girilmiş, "tahâret" kelimesinin sözlük ve şer'î anlamları geniş bir şekilde ele alınmıştır.⁵⁴

Son başlık olan "Kitâbü't-tefsir" de de aynı yöntem takip edilmiş, tefsir kelimesinin iştikakı, sözlük ve ıstilahî anlamı ile tevil kelimesiyle aynı anlama gelip gelmediği konusuna değinilmiş ve bu bölümde az hadis nakledilmesinin sebebi açıklanmıştır.⁵⁵

Bab başlıklarında ise bazen Nevevî'nin koyduğu bab başlığı aynen alınmış,⁵⁶ bazen ufak değişiklik yapılmış,⁵⁷ bazen kısaltılmış,⁵⁸ bazen ilave yapılmış,

⁵¹ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 1: 8.

⁵² İtyûbî, *Kurretü ayni'l-muhtâc*, 1: 52.

⁵³ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 1: 17-58.

⁵⁴ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 6: 5-9.

⁵⁵ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 45: 361-364.

⁵⁶ İtyûbî, *Kurretü ayni'l-muhtâc*, 1: 436, 493; 2: 49, 350; (Mukaddime, Bab: 2, 3, 5, 6); a.mlf., *el-Bahru'l-muhît*, 1: 59; 201, 224, 242, 300, 403, 540; 2: 16, 115, 146, 155, 159, 239, 286, 293 (Kitabu'l-îmân, 1, 2, 3, 4, 5, 7, 10, 14, 17, 19, 20, 21, 23, 24, 25).

⁵⁷ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 2: 66, 80, 325 (Kitabu'l-îmân, 15, 16, 26).

⁵⁸ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 1: 325, 512 (Kitabu'l-îmân, 6, 9).

muş,⁵⁹ bazen kısaltılmış ve biraz değişiklik yapılmış,⁶⁰ bazen tamamen farklı bir başlık konmuştur.⁶¹ Bazen de Nevevî'de olmayan onun bab başlıkları arasına ilave bab başlıkları konmuştur.⁶² Dolayısıyla genelde Nevevî'nin bab başlıklarının esas alındığını, zaman zaman değişiklik ve ilave "yapıldığını söylemek mümkündür.

Hadislerin numaralandırılmasına gelince önce kitabın başından sonuna kadar bütün hadisler köşeli parantez içinde [] rakamlandırılmış, bu rakamdan sonra Muhammed Fuâd Abdülbâkî'nin (1882-1968) rakamı parantez içinde () verilmiş, onun mükerrer gördüğü için rakam vermediği yerlerde mükerrer gördüğüne işaret eden (...) boş parantez konmuştur. İtyûbî aslında Muhammed Fuâd'ın rakamlandırmasının muteber olmadığını, onun mükerrer hadislere rakam vermediğini, bazen bir hadise birden fazla rakam verip bazen de aksini yaptığını ancak insanlar hadis programlarında, fihrist çalışmalarında ona itibar ettikleri için ona da yer verdiğini belirtmiştir. Muhammed Fuâd *Sahîh*'te 3033 hadis sayarken İtyûbî 7524 hadis saymıştır.

Sahîh'in muhtelif baskılarında hadis rakamları farklı verilmiş, kimi mükerrerleri dikkate alarak kimi de almayarak bir sayıma gitmiştir: Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî neşrinde 3033,⁶³ Râid b. Sabrî b. Ebî Alfah neşrinde de 3033,⁶⁴ Daru't-te'sîl neşrinde 3145,⁶⁵ Suud *Vizaretü'l-Şuûni'l İslamiyye ve'l-Evkâf* neşrinde 7563,⁶⁶ Sıdkî Cemil el-Attâr neşrinde 7457 olarak sayılmış ayrıca Muhammed Fuâd neşrindeki rakamlar da yanında verilmiştir.⁶⁷

2.2.2. Ricâl Tanıtımı

Senedde bulunan raviler, "رجال هذا الإسناد: خمسة" / Bu seneddeki raviler beş tenedir" gibi başlıklar altında rakamlarla tek tek sayılarak zikredilmiştir. Ravi-

⁵⁹ İtyûbî, *Kurretü ayni'l-muhtâc*, 1: 395 (Mukaddime, Bab: 1);

⁶⁰ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 2: 195 (Kitabu'l-îmân, 22).

⁶¹ İtyûbî, *Kurretü ayni'l-muhtâc*, 2: 5 (Mukaddime, Bab: 4); a.mlf., *el-Bahru'l-muhît*, 1: 441; 2: 5, 134 (Kitabu'l-îmân, 8, 13, 18).

⁶² İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 1: 611, 636 (Kitabu'l-îmân, 11, 12).

⁶³ Riyad: Dâru Tayyibe, 1427/2006.

⁶⁴ Riyad: Dâru'l-hadâre, 1436/2010.

⁶⁵ Kahire: Dârü't-te'sîl, 1435/2014.

⁶⁶ Riyad: Dârü's-selam, 1421/2000.

⁶⁷ Beyrut: Dârü'l-fikir, 1424/2003.

nin terceme-i hali daha önce geçmemişse geniş bir şekilde ele alınmış, geçmişse kısaca nesebi, tabakası, zayıflık ve adalettteki mertebesi ve vefatı zikredilip terceme-i halinin genişçe ele alındığı yere havale edilmiştir.

Örneğin “Mukaddime”deki ilk hadiste ikisi sahâbî olmak üzere on ravi vardır. Birincisi Müslim’in hocası Ebû Bekir b. Ebî Şeybe’dır. Bu zatın tam ismi, künyesi, nesebi, nereli olduğu, kimlerden hadis naklettiği ve ondan kimlerin rivayette bulunduğu, Tirmizî dışındaki *Kütüb-i Sitte* ravilerinin kendisinden hadis rivayet ettikleri, Buhârî’nin otuz, Müslim’in bin beş yüz kırk hadis rivayet ettiği zikredilmiştir. Cerh ta’dil âlimlerinin hakkında söyledikleri, “sadûk”, “sika”, “sikaton sebtün”, “mutkin”, “hafız”, “ahfezu ehli zamanihî” gibi sözleri nakledilmiş, onuncu tabakadan olduğu ve 235/849 yılında vefat ettiği belirtilmiştir.⁶⁸ Daha sonra “Kitabu’l-îmân”ın dokuzuncu hadisinde tekrar İbn Ebî Şeybe geçince kısaca ismi, nesebi, Kûfeli olduğu, “sika hafız” diyerek adalettteki mertebesi belirtilmiş, köşeli parantezle [10]onuncu tabakadan olduğu, (235 ت) şeklinde Hicrî 235’de vefat ettiği, (خ م د س ق) rumuzlarıyla Tirmizî dışında *Kütüb-i Sitte*’de rivayetleri bulunduğu zikredilmiş, (1/1) ifadesiyle önceki bab, sonraki hadis rakamı olacak şekilde birinci babın birinci hadisinde terceme-i halinin geçtiği belirtilerek oraya havale edilmiştir.⁶⁹

Ravilerin ilk geçtiği yerde tek tek ve geniş bir şekilde ele alınıp daha sonra geçtiği yerlerde kısaca zikredilmesi, ilk bilgilerinin verildiği yere havale edilmesi, hem aynı bilgilerin tekrarından kaçınılmış olması hem de ihtiyaç duyulması halinde o malumata kolayca ulaşılabilmesi açısından faydalı ve yerinde bir yöntem olarak görülmektedir.

2.2.3. İsnadla İlgili Açıklamalar

İsnadın özelliklerine ilişkin açıklamalar “لطائف هذا الإسناد / Bu senedin nükteleri, özellikleri” başlığı altında yapılmaktadır: Senedin rubâî, humâsî, sūdâsî, sübâî, sümânî, gibi kaç raviden oluştuğu,⁷⁰ ravilerin nereli oldukları, muhadramûn veya mukillûn ya da muksirûndan oldukları gibi özellikleri zikredilip

⁶⁸ İtyûbî, *Kurretü ayni’l-muhtâc*, 1: 423-425.

⁶⁹ İtyûbî, *el-Bahru’l-muhît*, 1: 176.

⁷⁰ İtyûbî, *Kurretü ayni’l-muhtâc*, 1: 434, 469, 481; a.mlf., *el-Bahru’l-muhît*, 1: 66, 331; 15: 53, 67, 81, 91, 96; 45: 6, 8, 64, 122,

bu kavramların tanımı, bunların kimler olduğu ve kaç hadis rivayet ettikleri gibi izahlar da yapılmaktadır:

Örneğin: “Ravilerden Muhammed b. Ubeyd Basralı, Ebû Avâne Vâsıtlı, Ebû Hasîn Kûfeli, diğer iki ravi Medinelidir.”⁷¹ Veya “Seneddeki tüm raviler Kûfelidir.”⁷² Ya da “Sahâbî hariç bütün raviler Kûfeli sikât ravilerdir. Sahâbî (İbn Ömer) ise Medinelidir.”⁷³ “Sahâbî ravisi (Tarık b. Eşyem) az hadis rivayet eden (mukillûn) sahâbîlerdendir. Sadece sekiz rivayeti vardır.”⁷⁴ “Enes çok hadis rivayet eden (müksirûn) yedi sahâbîden biridir. 2286 hadis rivayet etmiştir.”⁷⁵ “Müksirûn, binden fazla hadis rivayet edendir. Bunlar da sırasıyla Ebû Hüreyre, İbn Ömer, Enes, Hz. Âişe, İbn Abbas, Câbir ve Ebû Saîd el-Hudrî’dir.”⁷⁶ “Bu senedde muhadram ravilerden biri vardır ki o da Ebû Osman en-Nehdî’dir. Muhadram, cahiliyye ve Hz. Peygamber zamanına yetişip Müslüman olduğu halde onu görmeyen, onunla beraberliği olmayan kişidir.”⁷⁷

Seneddeki ravilerden hangilerinin *Kütüb-i Sitte* ravileri olduğu hususuna da değinilmiştir: Örneğin: Ravilerin tamamı *Kütüb-i Sitte* ravisidir.⁷⁸ Said b. Ubeyd dışındaki ravilerin tamamı *Kütüb-i Sitte* ravisidir. Zira İbn Mâce Said’den rivayette bulunmamıştır.⁷⁹ İki hocası (İbn Ebî Şeybe ve Züheyr b. Harb) dışındakiler *Kütüb-i Sitte* ravisidir. Zira o iki hocasından Tirmizî rivayette bulunmamıştır.⁸⁰ “Müslim’in iki hocası İbnü’l-Müsenâ ve İbn Beşşâr tüm *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin rivayette bulunduğu zatlardır.”⁸¹

Senedde hangi rivayet lafızları kullanıldığı belirtilmiş, lafızlarla ilgili bazı bilgiler verilmiştir: “Senedin tamamında tahdis (haddesena) vardır.”⁸² “Se-

⁷¹ İtyûbî, *Kurretü ayni’l-muhtâc*, 1: 481.

⁷² İtyûbî, *Kurretü ayni’l-muhtâc*, 1: 487; a.mlf., *el-Bahru’l-muhît*, 5: 266.

⁷³ İtyûbî, *el-Bahru’l-muhît*, 1: 303.

⁷⁴ İtyûbî, *el-Bahru’l-muhît*, 1: 511.

⁷⁵ İtyûbî, *el-Bahru’l-muhît*, 1: 227; 5: 297.

⁷⁶ İtyûbî, *Kurretü ayni’l-muhtâc*, 1: 470.

⁷⁷ İtyûbî, *Kurretü ayni’l-muhtâc*, 1: 509.

⁷⁸ İtyûbî, *Kurretü ayni’l-muhtâc*, 1: 509; a.mlf., *el-Bahru’l-muhît*, 1: 205; 5: 266.

⁷⁹ İtyûbî, *Kurretü ayni’l-muhtâc*, 1: 487.

⁸⁰ İtyûbî, *el-Bahru’l-muhît*, 1: 178.

⁸¹ İtyûbî, *Kurretü ayni’l-muhtâc*, 1: 446.

⁸² İtyûbî, *Kurretü ayni’l-muhtâc*, 1: 487.

nedde tahdis (haddesena) ve anane (an) vardır. An lafzı müdellis ravi tarafından kullanılmamışsa en sahih görüşe göre ittisal sığasıdır.”⁸³ “Senedde tahdis (haddesena), ihbar (ahberena) ve anane (an) vardır.”⁸⁴

Aynı şekilde seneddeki birbirinden rivayette bulunan ravilerin baba oğul olmaları gibi özelliklerine de dikkat çekilmiştir: “Bu senedde çocuğun babadan rivayeti vardır.”⁸⁵ “Tâbiînin tâbiînden rivayeti vardır.”⁸⁶ “Birbirinden rivayette bulunan üç tâbiî vardır.”⁸⁷ “Bir sahâbînin bir başka sahâbîden, oğlun babadan yani Abdullah’ın babası Ömer’den rivayeti vardır.”⁸⁸ “Seneddeki (ح) işareti bir isnaddan diğer bir isnada tahvil (geçmek) ‘hâ’sıdır. Okuyucu onu yazıldığı gibi (hâ diye) okur⁸⁹ gibi özelliklere de değinilmektedir.

Yine hadisin farklı bir senedle rivayet edilip metninin tekrarlanmaması durumlarında zikredilen “mislehû”, “nahvehû” ifadeleri arasındaki fark izah edilmiş, bu havalelerinde o rivayeti tahrir eden kitaplardaki senedi ve metni zikredilip çok önemli olmasına rağmen hiçbir şarihini bu hususa değinmediği belirtilmiştir.⁹⁰

Görüldüğü gibi senedle ilgili her hususun bir arada zikredilmesi, orada geçen kavramların izahı da şerhi değerli kılan hususlardandır.

2.2.4. Hadislerin Tahriri

Her hadisten sonra “مسائل تتعلق بهذا الحديث/Bu hadis ile ilgili meseleler” başlığı altında ele alınan meselelerden ikincisi tahrirdir. Burada önce hadisin *Sahih-i Müslim*’deki yeri bab ve hadis rakamı/rakamlarıyla zikredilmiştir. Mesela “Musannıf bu hadisi burada [1/3404] (1401) tahrir etmiştir.”⁹¹ denilerek hadisin birinci bab, [3404], Muhammed Fuâd baskısına göre de (1401) rakamlı hadis olarak zikredildiği belirtilmiştir. Hadis mükerrer ise “Musannıf bu hadisi

⁸³ İtyûbî, *Kurretü ayni’l-muhtâc*, 1: 481.

⁸⁴ İtyûbî, *el-Bahru’l-muhît*, 1: 331.

⁸⁵ İtyûbî, *Kurretü ayni’l-muhtâc*, 1: 487; a.mlf., *el-Bahru’l-muhît*, 1: 331.

⁸⁶ İtyûbî, *Kurretü ayni’l-muhtâc*, 1: 434, 496; a.mlf., *el-Bahru’l-muhît*, 1: 303; 18: 50.

⁸⁷ İtyûbî, *el-Bahru’l-muhît*, 1: 67.

⁸⁸ İtyûbî, *el-Bahru’l-muhît*, 1: 67.

⁸⁹ İtyûbî, *el-Bahru’l-muhît*, 1: 70.

⁹⁰ İtyûbî, *el-Bahru’l-muhît*, 1: 10, 167-169; 3: 369-370; 4: 548.

⁹¹ İtyûbî, *el-Bahru’l-muhît*, 25: 38.

burada [38/2405, 2406, 2407, 2408, 2409], (1045) tahrir etmiştir." denilerek hadisin otuz sekizinci babda peş peşe bu rakamlarla zikredildiği ifade edilmiştir.⁹² Daha sonra başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere bu hadisi rivayet eden kaynaklar zikredilerek hadisin geçtiği kitab ismi ve hadis numaraları veya cilt ve sayfa numaraları verilmiştir.

2.2.5. Cerh-ta'dîl Bilgileri

Raviler hakkındaki cerh-ta'dîl bilgileri ravinin adının ilk geçtiği yerde geniş bir şekilde ele alınmakta, âlimlerin söz konusu ravi hakkında değerlendirmeleri ve kullandıkları lafızlar nakledilmektedir. Ravinin adı ikinci kez geçtiğinde ise adalettteki mertebesi kısaca belirtilmektedir. Örneğin ravi Ebû Şureyh el-Meâfirî'nin isminin ilk geçtiği yerde onunla ilgili Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), İbn Maîn (ö. 233/848) ve İclî'nin (ö. 261/875) "sika", Ebû Hâtim'in (ö. 277/890) "la be'se bih" dediği ve İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *Sikât*'ında zikrettiği söylenmektedir. Ebû Hâtim'in "Ebû Şureyh'in Şerâhîl'e ulaştığını sanmıyorum" sözü ile İbn Sa'd'ın "münkeru'l-hadistir" sözü nakledilip tenkid edilmekte, Müslim'in burada Ebû Şureyh'in Şerâhîl'den hadisi dinlediğini açıkça ifade etmesinin Ebû Hâtim'in sözünü reddettiği, zikredilen âlimler Ebû Şureyh'in sika olduğunu söyledikten sonra İbn Sa'd'ın zayıf demesine itibar edilemeyeceği belirtilmektedir.⁹³ Ebû Şureyh'in adı ikinci kez geçtiğinde "sikatun fâzılun" denilip İbn Sa'd'ın onu zayıf saymasında isabet etmediği ifade edilip daha önce genişçe ele alındığı yere havale edilmektedir.⁹⁴

Burada da müellifin haklı olarak, Müslim'in Ebû Şureyh'den hadis dinlediğini ifade ettikten sonra kim olursa olsun bir başkasının bunu sanmıyorum demesinin bir anlam ifade etmediğini belirtmesi aynı şekilde önemli birçok hadis âliminin söz konusu raviyle ilgili güvenilir kanaatinden sonra İbn Sa'd'ın onu zayıf saymasının da muteber olmadığını söylemesi müellifin yaptığı değerlendirme ve tercihlerin bir başka örneğini oluşturmaktadır.

⁹² İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 20: 21.

⁹³ İtyûbî, *Kurretü aynı'l-muhtâc*, 2: 8.

⁹⁴ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 32: 655.

2.2.6. Dil Tahlilleri

Gerek konu ana başlıklarında (Kitab) gerekse hadislerde kelime ve terkipler harekelenmekte, sarf, nahiv, lügat ve edebî açıdan dil tahlilleri yapılmaktadır. Örneğin: “Kitabu’l-îmân” başlığı altında “Birinci mesele” olarak “kitab” kelimesi ele alınıp sarf açısından çekimi, birinci babdan gelen bir masdar olduğu, lügatte zam ve cem anlamlarında olup yazılan, indirilen ve kişinin yazıp gönderdiği şey anlamlarında da kullanıldığı belirtilmektedir. İstilahî anlamına değinilmekte, mahzûf bir mübtedanın haberi veya haberi mahzûf bir mübteda ya da mukadder fiilin mefulü olduğu gibi irabı ele alınmakta, “Kitabu’l-îmân” terkiбинin lâm veya min anlamında izafet terkiبی olduğu gibi hususlar zikredilmektedir. “İkinci mesele olarak” îmân kelimesinin iştikakı, müteaddî veya lâzım olarak kullanımı, kaç meful aldığı, lügat ve istilahî anlamları ile kullanımları gibi konular işlenmektedir.⁹⁵ Hadislerde ise örneğin “Kitabu’l-îmân”ın ilk hadisinde “kader” kelimesinde dal harfinin sükunu ve fethasıya “kadr” veya “kader” şeklinde okunabileceği, “Basra” kelimesinde meşhur olan banın fethasıyla “Basra” olmakla beraber zamme ve kesrasıyla “Busra” ve “Bisra” da okunabileceği, “أنا” munfasıl zamirinin kendisinden sonraki kelimenin öncesindeki muttasıl zamire atfedilebilmesi için getirildiği, “لَقِينَا” da “kaf”ın kesresiyle “radiye” babından geldiği, “عَبْد” kelimesinin “وَفَّقَ”nın naibi faili olmak üzere merfû olduğu, “دَاخِلًا”ın hal olduğu gibi dil kuralları açıklanmaktadır.⁹⁶ İltifat, tecrid, leff, hazf, teşbih, îcaz ve iblağ, mecaz, lazım, melzum, istiâre gibi belâgat konuları ele alınıp belâgatın çok sayıda tanımı nakledilmektedir.⁹⁷

2.2.7. Bir Mezhebe Bağlılık Konusundaki Kanaati

İtyûbî her konuda birilerinin taklid edilmesini, onlara teslim olunmasını doğru bulmadığını, kendisinin de sahih naslara uygun bulduğu hususlara tabi olduğunu belirtir. Bu anlamda bölgesinin mezhebi Hanefî olmasına rağmen rükû da ve diğer yerlerde ellerini kaldırdığını, mezhep mensuplarının ise mezheplerine muhalif hadisle amel etmediklerini anlatır. Mekke’ye hicret edip Enstitüde okumaya, İbn Teymiyye (ö. 728/1328) İbnü’l-Kayyım (ö.

⁹⁵ İtyûbî, *el-Bahru’l-muhît*, 1: 18-22.

⁹⁶ İtyûbî, *el-Bahru’l-muhît*, 1: 72-76

⁹⁷ İtyûbî, *el-Bahru’l-muhît*, 4: 182-183, 319, 320, 399, 597; 17: 308; 19: 237-238; 30: 44.

751/1350) ve Muhammed b. Abdulvahhab'ın (ö. 1206/1792) kitaplarını müta-laa etmeye başladığında beldesinde okutulan akaid kitaplarındaki bazı bilgi-lere aykırı şeyler bulduğunu söyler. Bunun üzerine daha önceki metodunu takip ederek bu zevatın kitaplarında sahih naslara uygun bulunduğu hususlara tabi olduğunu ve beldesinde Eş'arî hocalardan alıp inandığı şeyleri terkettiği-ni belirtir. Ülkesine babasını ziyaret için gittiğinde bazı kimselerin kendisini Vehhabî olmakla suçladığını, kendisinin ise "hayır ben sadece naslara uyuyorum, Mekke'ye gitmeden önce de sahih naslara tabi oluyordum" dediğini nakleder. O kimseler kendisine "evet ama çok fazla ileri gitmişsin" dediğinde onlara İmam Şâfiî'nin Hicaz ve Irak'da bir mezhebi olduğunu, Mısır'a gidince birçok delile vakıf olduktan sonra eski mezhebini terkedip yeni mezhebini tesis ettiğini hatırlatıp kendisinin de aynı şekilde ülkesindekilerce meçhul olan delilleri buldukça onlara tabi olup gereğince amel ettiğini, hayatı boyunca bu minvalde yürüdüğünü söyler.⁹⁸

Yine müellif, başkasının sözünü delilsiz almanın kınanan (mezmûm) taklid olduğunu, Hz. Peygamber'in hükmüne tabi olmanın buna dahil olmadığını, zira Allah'ın ona tabi olmayı vacip kıldığını söyler.⁹⁹ Şöhretine, mertebesine bakarak her konuda birilerinin taklid edilmesini, onlara teslim olunmasını doğru bulmaz ve iki yüzden fazla yerde "taklidin esiri olma" der. Taklid ile ittiba arasındaki farkı izah eder: Taklidi, "Delilini bilmeden başkasının sözünü almak, isabet etsin veya etmesin sadece görüşüne tabi olmak" olarak tanımlar. Taklidin alametini, uyduğu kişinin hatasının başkasının doğrusundan daha değerli olduğuna inanması, kendisine taklid ettiği kişinin hata ettiği, bu meselede naslara aykırı davrandığı söylendiğinde ondan dönmeyip mukallidinin nasları başkalarından daha iyi bildiğini iddia etmesi olarak belirtir. İttibaya gelince Allah'ın bilmeyene bilene sormayı emrettiğini söyler ve "Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun"¹⁰⁰ âyetini zikreder. Alametini ise, ittiba edenin kendisine fetva verenin hata ettiğini anladığında onu terketmesi, inad etmeyip daha iyi bileni ve doğruyu sorup ona tabi olması olarak ifade eder.¹⁰¹

⁹⁸ Bk. <https://www.aletioupi.com/>. (erişim tarihi: 23.02.2020).

⁹⁹ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 1: 144-145.

¹⁰⁰ 16 Nahl 43.

¹⁰¹ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 44: 117.

Aynı şekilde müellif, Müslim'in fıkhıta mezhebinden bahsederken diğer *Kütübi Sitte* müelliflerinde olduğu gibi Müslim'in mezhebinin de ne olduğu hususunda sonraki (müteahhir) âlimlerin ihtilaf ettiklerini, kimine göre Şâfiî, kimine göre Hanbelî kimine göre de başka bir mezhebe mensup olduğunu belirtip bu anlayışı tenkid etmiştir. Müellife göre bu, büyük muhaddis de olsa herkesin bir mezhebe mensup olması gerektiği anlayışına dayanır. O, bunu sonraki asır Müslümanlarının mübtela olduğu fasid bir inanç olarak tanımlar. İnsanların, "Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun."¹⁰² ilahi emrine uyarak uzun süre bu beladan uzak yaşadıklarını, onlardan hiçbirine Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin mezhebine nisbetle Bekrî, Ömerî, Osmanî, Alevî dendiğinin görülmediğini söyler. Dört imamdan sonra gelenlerin onlara intisab ettiklerini, halbuki bu imamların kendilerinin taklid edilmesinden sakındırıp delile tabi olunmasını emrettiklerini anlatır ve işin daha da kötüye gidip mezhebinin imamından başkasını taklidin ancak zaruret durumunda caiz olduğunun söylendiğinden yakınır. Sonuç olarak Müslim'in müctehid bir imam olduğunu, kimseyi taklid etmeyip Şâfiî (ö. 204/820), Ahmed ve diğerleri gibi fakih muhaddislerden olduğunu belirtir.¹⁰³

Bu değerlendirmelerde müellifin, Müslim gibi müctehid bir muhaddisden bir mezhebe bağlılığının beklenmesinin doğru olmadığını söylediği ve bu anlayışa sahip âlimleri tenkid ettiği görülmektedir. Ancak müellifin belirttiği gibi bu, sonrakilerin mübtela olduğu fasid bir inanç mıdır? Yoksa bu düşüncedeki insanların Müslim'in mezhebiyle ilgili tartışmaları, onu müctehid saymadıkları ya da bir vakıayı tespit maksadına mı matuftur. Bir tespitten ibaretse bir müctehidin bir başka müctehidi taklid etmesi durumu nasıl izah edilmelidir. İtyûbî'nin her konuda birilerinin taklid edilmesini, onlara teslim olunmasını doğru bulmaması, kendisinin de sahih naslara uygun bulunduğu hususlara tabi olduğunu söylemesi gayet masum gözükmemekte ancak belli konulardaki tercihlerinde, yorum ve değerlendirmelerinde aralarında bulunduğu toplumun görüşleriyle örtüşmesi bir tevafuk mu bir etkilenme mi olduğu da tartışılabilir bir husus olarak durmaktadır.

¹⁰² 16 Nahl 43.

¹⁰³ İtyûbî, *Kurretü aynı'l-muhtâc*, 1: 12-13.

2.2.8. Şerhte İstifade Edilen Âlimler ve Kaynaklar

İtyûbî, Mukadime'yi şerh ederken Müslim ve *Sahîh'i* ile ilgili eserlerinden istifade ettiği âlimlerin bir kısmını şöyle saymıştır: *İlelü ehâdisi Sahîhi Müslim* sahibi Ebu'l-Fazl b. Ammâr (ö. 317/929), *Şürûtu'l-eimmeti's-sitte* sahibi İbnü'l-Kayserânî el-Makdisî, Kâdî İyâz, *Şürûtu'l-eimmeti'l-hamse* sahibi Hâzimî (ö. 584/1188), İbnü's-Salâh, Nevevî, İbn Rüşeyd (ö. 721/1321), Mizzî, Zehebî (ö. 748/1348), İbn Recep el-Hanbelî (ö. 795/1393), İbn Hacer el-Askalânî ve diğerleri.¹⁰⁴

Sahîh'i şerh ederken özellikle Kâdî İyâz, İbnü's-Salâh, Kurtubî, Nevevî ve İbn Hacer'den istifade ettiğini ayrıca İbnü'l-Münzir (ö. 318/930), Beyhakî, Begavî (ö. 516/1122), Hattâbî (ö. 388/998), Münzirî (ö. 656/1258), Zehebî, İbn Hazm (ö. 456/1064), İbn Dakîku'l-İd (ö. 702/1302), İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401), İbn Teymiyye, İbnü'l-Kayyım, Aynî, İbn Kudâme (ö. 620/1223), San'ânî (ö. 1182/1768), Şevkânî (ö. 1250/1834), İbnü'l-Esir (ö. 606/1210), Feyyûmî (ö. 770/1368-69), İbn Manzûr (ö. 711/1311), Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) ve diğer âlimlerden de faydalandığını belirtmiştir. İtyûbî, *Fethu'l-mülhim* ve *Tekmilesi*¹⁰⁵ ve *Fethu'l-mün'im*¹⁰⁶ gibi bu yüzyılda yazılmış Müslim şerhlerine de müracaat etmiş, onlardan alıntılar yapmış, zaman zaman da tenkid etmiştir. Kendisi gibi Etiyopya asıllı olan ve aynı dönemde Mekke'de yaşayan Hererî'nin Müslim şerhi *el-Kevkebü'l-vehhâc*'ı da mütalaa ettiği bazen nakilde bulunduğu¹⁰⁷ fakat daha çok isabetsiz tefsiri, ravinin kimliği, Arap dili gibi konularda tenkid ettiği ve düzeltmeler yaptığı görülmektedir.¹⁰⁸

Ravinin terceme-i halinde itimad ettiği kaynakları şu şekilde ifade etmiştir: Öncelikle İbn Hacer'e ait *Takrîbu't-tehzîb*, sonra *Tehzîbu't-tehzîb*, sahâbe için *el-İsâbe*, bazen *Lisânü'l-mîzân*, *Ta'cîlü'l-menfaa'*, *Hedyü's-sârî*, Mizzî'ye ait *Tehzîbü'l-Kemâl*, Hazrecî'ye (ö. 923/1517) ait *el-Hulâsa*, Zehebî'ye ait *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, *Tezkiretü'l-huffâz*, *Mîzânü'l-i'tidâl*, Buhârî'ye ait *et-Târîhu'l-kebîr*,

¹⁰⁴ İtyûbî, *Kurretü ayni'l-muhtâc*, 1: 6.

¹⁰⁵ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 26: 146, 295, 595; 27: 124, 226; 28: 131, 271; 31: 449; 44: 72; 45: 42.

¹⁰⁶ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 4: 204; 7: 269; 8: 31; 10: 181; 15: 447; 17: 501.

¹⁰⁷ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 32: 220; 33: 67; 34: 381; 35: 595; 36: 596; 37: 367.

¹⁰⁸ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 30: 685; 31: 363, 449, 493, 506, 532, 672; 32: 57, 181, 377, 494, 506, 513; 33: 114, 131; 34: 60; 35: 198; 36: 48; 37: 533; 38: 162.

İbn Ebî Hâtim'e (ö. 327/938) ait *el-Cerh ve't-ta dîl*, İbn Hibbân'a ait *es-Sikât* ve diğer eserler.¹⁰⁹

Tahricde *Kütüb-i Sitte* yanında Nesâî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ'sı* ve *Amelü'l-yevm'i*, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Abd b. Humeyd (ö. 249/863, Ebû Ya'l'a (ö. 307/919) ve Humeydî'nin (ö. 219/834) *Müsned'*leri, Dârimî'nin (ö. 255/869) *Sünen'i*, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-evsat'ı*, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn'i*, Ebû Nuaym'ın (ö. 430/1038) *Müstahrec'i*, Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ'*, Şuabu'l-îmân, ve *Ma'rifetü's-sünen'i*, Tayâlîsi'nin (ö. 204/819) *Müsned'i*, Abdurrazzâk (ö. 211/826) ve İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef'*leri, İbn Huzeyme (ö. 311/924) ve İbn Hibbân'ın *Sahih'i*, Begavî'nin *Şerhu's-sünne'si*, Hâkim'in (ö. 405/1014) *Müstedrek'i*, Tirmizî'nin *Şemâil'i*, Mâlik'in *Muvatta'ı*, Tahâvî'nin (ö. 321/933) *Meânü'l-âsâr'ı* gibi birçok kaynak kullanılmıştır.¹¹⁰ Ayrıca Zeylaî'nin *Nasbü'r-râye'si*,¹¹¹ İbn Hacer'in *ed-Dirâye*, *Telhîsü'l-habîr*, *Netâ'icü'l-efkâr'ı*,¹¹² Elbânî'ye ait *Silsiletü'l-ehâdîssi's-sahîha*, *Silsiletü'l-ehâdîssi's-zaîfe*, *Sahîhu't-Tirmizî*, *Sahîhu İbn Mâce*, *Sahîhu't-Tergîb*, *Sahîhu Ebî Dâvûd*¹¹³ gibi tahric eserlerinden de faydalanılmıştır.

Mustalahu'l-hadîste İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs'*inden,¹¹⁴ İbn Hacer'in *Şerhu Nuhbeti'l-fiker'*inden¹¹⁵ Sehâvî'nin *Fethu'l-mugîs'*inden,¹¹⁶ Suyûtî'nin *Elfiyyetü'l-eser'i* ile *Tedribü'r-râvî'sinden* nakilde bulunur.¹¹⁷

2.2.9. Nüsha Farklılıkları

Eserde nüsha farklılıklarına daha önce yazılan şerhlere atıfla değinilmiştir. Bu farklılık, anlamda bir değişiklik ifade ediyorsa bu da ifade edilmiştir.¹¹⁸

¹⁰⁹ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 1: 6, 8-9.

¹¹⁰ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 2: 165; 10: 9; 17: 74; 20: 21-22; 25: 38; 35: 96; 40: 11; 45:248-249.

¹¹¹ 4: 44; 7: 107.

¹¹² 9: 70; 13: 92, 93, 179; 15: 278; 33: 318;

¹¹³ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 1: 130; 3: 587; 12: 474; 13: 137; 14: 254; 15: 281, 341, 404.

¹¹⁴ İtyûbî, *Kurretü ayni'l-muhtâc*, 1: 33, 38, 389; a.mlf., *el-Bahru'l-muhît*, 1: 333, 27: 206; 28: 155.

¹¹⁵ İtyûbî, *Kurretü ayni'l-muhtâc*, 1: 40; 2: 14, 301, 333.

¹¹⁶ İtyûbî, *Kurretü ayni'l-muhtâc*, 1: 288, 375, 420; 2: 332, 336, 345, 350, 509, 522.

¹¹⁷ İtyûbî, *Kurretü ayni'l-muhtâc*, 1: 30, 46, 69, 246, 248, 360; a.mlf., *el-Bahru'l-muhît*, 1: 70, 170, 271; 2: 60, 137; 3: 581; 5: 282; 9: 442; 21: 518; 37: 670.

¹¹⁸ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 1: 72, 75, 103, 417, 484, 519, 520, 574, 635, 649; 2: 70, 287, 396, 476; 3: 166, 203, 232, 337, 355, 357, 378, 466, 506, 582, 614; 4: 10, 14, 94, 254, 293, 342, 343, 347.

2.2.10. İhtilafli Konulardaki Bakış Açısı

İtyûbî'nin ilâhî sıfatlar ve müteşâbihât konularında Selefî anlayışı benimsemiş olduğu görülmektedir. Mesela Allah'ın her gece dünya semasına indiğine dair hadisle¹¹⁹ ilgili olarak inmenin zahiri anlamda olup Allah'ın mecazen değil hakikaten zatına layık bir şekilde indiğini, bunun doğru ve selefin görüşü olduğunu ifade eder.¹²⁰

Bir başka ilahî sıfat olan “yed” lafzıyla ilgili İbn Hacer'in “Yed” lafzının nimet ve hazâinullah olarak tefsir edilmesini tenkid etmesini¹²¹ iyi bulduğunu belirten İtyûbî, doğru olanın teşbih, temsil, te'vîl ve ta'tîle gitmeden “yed”in zatına layık bir şekilde Allah'a ait bir sıfat olduğunu söyler.¹²² Allah'ın, mahlukun “yed”ine benzemeyen zatına layık bir “yed”i olduğuna inanan kişinin Allah'ı hakkıyla bildiğini belirtir.¹²³

Bir diğer ilahî sıfat olan “nazar” lafzıyla alakalı da “Allah ona nazar etmez” rivayetinde “nazar”ı mecaza hamlederek rahmet, ihsan gibi anlamlar veren Nevevî, Irakî, İbn Hacer, Kirmâni gibi âlimlerin bu yorumlarının hata olduğunu, burada kastedilenin mahlûkatın göz bebeğini çevirerek bakışı değil zatına layık keyfiyetini bilmediğimiz bir nazarı olduğunu söyler.¹²⁴

Müellif Allah'ın semada olduğuna dair rivayetleri de Vehhabî anlayışla yorumlar. Şöyle ki Hz. Peygamber'in, “Allah nerde” sorusuna “semada” cevabı veren cariyenin mümin olduğunu söylediği hadisi¹²⁵ izah ederken Nevevî'den hadisî sıfat hadislerinden olup bu konuda iki mezhep olduğu nak-

¹¹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, (Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002), Teheccüd, 14; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdalbaki, (Mısır: Dâru İhyâ'î'l-kütübî'l-Arabiyye, 1412/1991), Müsafirin, 168.

¹²⁰ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 12: 441.

¹²¹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî, (Riyad: Dâru Taybe, 1426/2005), 24: 302.

¹²² İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 19: 237.

¹²³ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 1: 426.

¹²⁴ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 3: 271.

¹²⁵ Müslim, Mesâcid, 33.

lini yapar,¹²⁶ değerlendirip tenkidlerde bulunur. Şöyle ki: Nevevî birinci mezhebin görüşünü; Allah'ın hiçbir şeye benzemediğine ve mahlûkâtın sıfatlarından münezzehe olduğuna inanarak manasına dalmadan semada olduğuna inanmak olarak nakleder. Müellif burada manasına dalmaktan keyfiyetini bilmeğe dalmak kastedilmişse bunun doğru olduğunu, lafzın lügat anlamının bilinmemesi kastedilmişse bunun batıl olduğunu, selefin lügat anlamını bilip tekyîf, teşbih ve ta'tîl olmaksızın zatına layık bir şekilde manasını Allah'a isbat ettiklerini söyler. Kısaca müellife göre Allah keyfiyetini bilmediğimiz ve mahlûkâta da benzemeyen bir şekilde semadadır. Nevevî'den nakledilen ikinci mezhep zaten te'vîl olduğundan onu uzak ve delilsiz bulup birinci görüşün doğru ve selefin mezhebi olduğunu söyler. Daha sonra Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) tekyîf ile cihet isbatı arasında fark olmadığı görüşünü¹²⁷ tenkid edip ikisi arasında fark olduğunu, "Onun benzeri hiçbir şey yoktur"¹²⁸ âyetinden dolayı tekyîfin caiz olmadığını ancak zatına layık bir şekilde "arşın üstündedir", "mahlûkâtın üzerindedir" anlamında cihet isbatının doğru ve caiz olduğunu söyler. "Rahman Arş'a istiva etmiştir",¹²⁹ "Üzerlerinde (hâkim) olan Rablerinden korkarlar",¹³⁰ "Güzel kelimeler ancak ona yükselir"¹³¹ gibi âyetler ile cariyeye hadisini delil olarak zikredip bunların fevkiyyeti isbat ettiğini belirtir. Son olarak özetle diyerek Allah'ın sıfatlarını temsile kaçmadan isbat edip, ta'tîle düşmeden zatına layık olmayanlardan tenzih ederek nasları isti'mal etmenin vacip olduğunu söyler.¹³²

Malum olduğu üzere Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye, naslarda Allah'a nisbet edilen fakat O'nun yaratıklara benzediği izlenimini veren sıfat ve fillerin te'vil edilmesi gerektiği kanaatindedir. Bu nedenle Selefiyye'yi ilâhî sıfatlar konusunda teşbih ve teccîmi benimsemekle itham etmişler, Selefiyye ise onları haberi sıfatları geçersiz kılmakla suçlamıştır.

¹²⁶ Nevevî, *Minhâc*, 5: 24.

¹²⁷ Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *İkmâlü'l-Mu'lim bi fevâidi Müslim*, nşr. Yahya İsmâil. 9 cilt, (Mısır: Dâru'l-vefâ, 1998) 2: 465.

¹²⁸ 42 Şûrâ 11.

¹²⁹ 20 Tahâ 5.

¹³⁰ 16 Nahl, 50,

¹³¹ 35 Fâtır 10.

¹³² İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 12: 220-223.

Yaşadığı coğrafyadaki uygulamanın ve kanaatin aksine müellif, kadınların kabir ziyaretinin caiz olduğu görüşündedir. Bunun erkekler için ittifakla sabit olup kadınlar için ihtilafli olduğunu, meşru bir şekilde ziyaretin kadınlar için de caiz olduğu görüşünün doğru olduğunu söyler. Bunun delillerini sıraladıktan sonra özetle diyerek sahih hadislerin açık bir şekilde kadınların kabir ziyaretlerinin caiz olduğunu, aksi görüştekilerin bu sahih hadislerle muarız olacak bir delil getiremediklerini, delil olarak getirdikleri hadislerin hepsinin de problemliliğini belirtir, bunları tek tek ele alıp tenkid eder. Ancak bu ziyaretin şeriatın hududlarının gözetilerek yapılması gerektiğini, tesettüre riayet edilmesi, koku sürülmemesi, feryad edilmemesi, sadece ölümlere selam verilip dua edilmesi ve ahiretin hatırlanması maksadıyla yapılması gerektiğini, onlardan ihtiyacını talep etmenin ve yardım dilemenin nehyedilmiş olduğunu belirtir.¹³³

Müellif, İslam geleneğinde erken dönemlerden itibaren tartışılan ve âlimlerin çoğunluğunun olumlu görüş belirttiği ölüye Kur'an okumanın Allah'ın meşru kılmadığı bir bidat olduğunu, Hz. Peygamber döneminde birçok ölüm olduğunu fakat hiç kimseye ölüye Kur'an okumasını emretmediğini, daha sonra bunu hulefa-i râşidinin de yapmadığını, faziletli asırlarda da yapıldığını söyledikten sonra Aynî'nin bunun meşruiyetine dair getirdiği hadislerin¹³⁴ hepsinin zayıf olduğunu söyleyip şaşırdığını ifade eder ve "Aldanma uyanık ol" der.¹³⁵ Ölü adına yapılan hangi amellerin sevabının ona ulaşacağına dair yaklaşık sekiz sayfa muhtelif âlimlerinden farklı nakiller yaptıktan sonra görüşlerini şöyle özetler: "Meşruiyetine dair nas bulunan sadaka, köle azad etmek, hac, oruç ve dua gibi amellerin sevabı ölüye ulaşır. Kur'an okuma gibi meşruiyetine dair nas bulunmayan amellerin meşru olanlara kıyası doğru değildir. Zira bunlar Hz. Peygamber'den ve hayra çok düşkün olmalarına rağmen selefdan sabit değildir."¹³⁶

¹³³ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 6: 347; 18: 206, 623, 639, 646.

¹³⁴ Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *'Umdetü'l-kârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1421/2001), 3:176.

¹³⁵ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 7: 317.

¹³⁶ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 19: 321; a.mlf., *Kurretü ayni'l-muhtâc*, 2: 89.

Aynı şekilde ülkemizde uygulanagelen ölünün defninden sonra verilen telkinin sahih hadislerde bir aslı olmadığını, bu konuda delil olamayacak zayıf bir hadis zikredildiğini söyler ve İbnü's-Salâh, Nevevî gibi bazı müteahhir âlimlerin bunu zayıf hadisle amel kabilinden saydıklarını söyleyip garipser, "Onun için tesbit isteyin" hadisinin¹³⁷ sahih olduğunu ancak buna şahid olmayacağını, orada telkin değil ölünün sebatına dua istendiğini belirtir. Söz konusu zayıf rivayet hakkında *İrvâu'ğalîl'*¹³⁸ havale edip özetle ölümden sonra telkinin sahih bir delili olmayıp bunu yapmanın uygun olmadığını söyledikten sonra "Basiretli ol. Taklidin esiri olma" der.¹³⁹

Yine namazı terkedenden kişinin, farzıyeti inkâr ediyorsa Müslümanların icmaı ile kafir olduğunu, farzıyetine inanarak tembelliğinden kılmayanların durumu hakkında âlimlerin ihtilaf ettiğini söyler: "Mâlik (ö. 179/795), Şâfiî, selef ve halefin cumhuruna göre kafir değil fasıktır. Seleften bir kısmına göre kafirdir. Bu görüş Hz. Ali (ö. 40/661), İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797) ve İshak'tan (ö. 238/853) nakledilmiştir. Ahmed b. Hanbel'den nakledilen iki rivayetten de biridir. Bazı Şâfiîlerin de görüşüdür." Müellif bunları naklettikten sonra kanaatini delillendirmeden garip bir şekilde şöyle ifade eder: "Namazı kasten terkedenden kişi kafirdir ve terkettiği için öldürülür. Ancak farzıyetini ikrar ediyor ve bazen kısmen kılyorsa onun küfrü küfrün altında bir küfürdür. Farzıyetini inkâr ediyorsa ihtilafsız mutlak kafirdir. Farzıyetini ikrar ediyor ancak terketmekte kararlı olarak tamamen terkediyorsa mutlak kafirdir. Bazen kılıp bazen terkediyor, imam veya namaz kılmasını emreden kişi kendisini namaza çağırıldığı halde yüz çevirir ve öldürülünceye kadar namazı terketmekte ısrar ederse o da mutlak kafirdir. Zira öldürülünceye kadar kılmamakta ısrarı farzıyetini inkâr ettiğinin delilidir. Fakat terkeder, namaza davet edilmez, öldürülünceye kadar terkinde ısrar etmezse batınen değil zahiren kafirdir."¹⁴⁰

¹³⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbüri, *Müstedrek ale's-Sahihayn*, nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2002) 1: 526.

¹³⁸ Muhammed Nâsirüddîn, *İrvâu'ğalîl fi tahrîci ehâdîsi Menâri's-sebîl*, (Beyrut-Dımaşk: el-Mektebü'l-İslâmiyyi, 1979), 3: 303-305.

¹³⁹ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 18: 138.

¹⁴⁰ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 2: 598-606.

Yine tartışılan âsâr ile teberrük konusunda bir ayrıma giderek Hz. Peygamber'in (sakalı, hırkası gibi) âsârıyla teberrükü kabul eder ve sahabenin bu hususta yarıştığından söz eder. Hz. Peygamber dışında salihlerin âsârıyla teberrükü Nevevî ve diğer Sahîhayn şarihlerinin uygun gördüklerini, ancak bu hususta bir delil olmadığını ve bunun selefin yoluna muhalif olduğunu, içlerinde hulefa-i râşidin olduğu halde hiçbir sahabî veya tabîinin bunların âsârıyla teberrük etmediğini söyler.¹⁴¹

Aynı şekilde tartışılan teravih namazının rekat sayısı ile ilgili rivayet ve görüşleri naklettikten sonra muayyen bir rekat belirlemeyip insanların durumuna göre değişebileceği kanaatini doğru kabul eder. Hz. Peygamber'in namazı olan on bir rekatı uzunca kılma dinçliği hisseden kimsenin bunu yapmasının en güzel olduğunu, bundan zafiyet hissedenin kıraatı uzatmak yerine rekat sayılarını artırmasında, yirmi veya daha az ya da daha fazla rekat kılmasında bir beis olmadığını söyler. Artırma ve eksiltme olmadan yirmi rekatı gerekli görmenin bir delili bulunmadığını belirtir.¹⁴²

Sonuç

İki cildi Mukaddime şerhi olmak üzere 47 ciltten oluşan çalışmanın ansiklopedik bir eser niteliğinde olup bir şerhten beklenebilecek râvî tanıtımı, sened özellikleri, metin çözümlemeleri, garip, müşkil lafızları izahı, dilsel ve edebi tahlilleri, önceki âlimlerin görüşlerini nakletme, hadisin geçtiği diğer kaynakları belirtme gibi her türlü bilgiyi içerdiği, bu yönüyle eserin birçok kaynağa müracaat etmeye ihtiyaç bırakmadığı söylenebilir.

Şerhin kendine has başlıklandırma sistemi, hadis metninin tamamının verilmesi, hadislere en uygun bab başlığının konulması, mükerrer hadislere de rakam verilmesi, aksini yapan M. Fuâd Abdülbâkî'nin tenkid edilmesine rağmen yaygın olması sebebiyle onun rakamlarının da gösterilmesi, ravilerin tek tek sayılarak geniş bir şekilde tanıtımı, sonra geçtiği yerlerde kısaca zikredilip ilk bilgilerinin verildiği yere cilt ve sayfa numarası verilerek havale edilmesi, hadislerin tahricinde *Kütüb-i Sitte* ile yetinilmeyip diğer kaynakların da zikredilmesi, hadisin geçtiği kitab ismi ve hadis numaralarının veya cilt ve

¹⁴¹ İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 1: 687.

¹⁴² İtyûbî, *el-Bahru'l-muhît*, 15: 666.

sayfa numaralarının verilmesi, atıf yapılan kaynakların dipnotta gösterilmesi dolayısıyla araştırmacıların müracaatının kolaylaştırılması, tertip yönünden düzeni, sistemin baştan sona sürdürülmesi şerhi istifadeli ve ayrıcalıklı kılan hususlardandır.

Şerh, daha önce yazılmış olan şerhler ile diğer kaynaklardaki bilgileri toplamış bu anlamda müellif de kendisini cami' diye nitelendirmiştir ancak şarihin sadece nakille yetinmeyip her fırsatta değerlendirmelerde bulunduğu, kendi ifadesiyle taklidden uzak, delile dayalı tercihler yaptığı, bu anlamda otorite sayılan ilim adamlarını bile tenkidten kaçınmadığı, onlara değer veren ancak körü körüne taklid eden biri olmadığını ortaya koyup teslimiyetçi yaklaşmadığı görülmektedir. İtyübî, herhangi bir imamın görüşüne bağlı kalmadan direk naslardan hüküm çıkarma taraftarı olup mezhebine taassup derecesinde bağlı olduğunu düşündüğü alimleri tenkid etmiş aksine davranan, mezhebinin görüşünü terkedip hadisten çıkarılan hükmü tercih eden ilim adamlarını da övmüştür.

Şerhi değerli kılan bir husus da metnin parantez içinde verilir hadisin kelime kelime izah edildiği memzuc yöntemle yazılmış olması ve bu yöntemin başından sonuna kadar takip edilmesidir. Bu, özellikle günümüzde hadislerin daha kolay anlaşılmasını sağlaması bakımından önemlidir. Ayrıca kendisinden önce yazılmış şerhler içerisinde çağdaşı Hererî'nin *el-Kevebu'l-vehhâc*'ı dışında memzuc yöntemle yazılmış bir şerh de yoktur. Ancak müellifin şerhi Hererî'nin şerhinden daha kapsamlı, hacim olarak da yaklaşık iki mislidir. Dolayısıyla müellifin şerhinde Hererî'nin şerhinden farklı olarak hadislerin geniş bir şekilde tahririnin yapılması, farklı vecihlerinin zikredilmesi, hadislerden çıkan ahkâmın madde madde sayılması gibi hususiyetler mevcuttur. Sonuç olarak tertibi, konuları sunması ve değerlendirmeleri şerhi klasik şerhlerden farklı kılan çağdaş bir yaklaşım olarak görülebilir.

Şerhi diğer şerhlerden ayrıcalıklı kılan bir husus da Müslim'in "mislehû", "nahvehû" ifadeleri arasındaki fark izah edildikten sonra müellifin ifadesiyle hiçbir şarihin değinmediği bu havalelerde o rivayeti tahrir eden kitaplardaki senedin ve metnin zikredilip kaynağının belirtilmesidir.

Şerhte dikkatlerden kaçmayan bir nokta da tahsilini Etiyopya'da Hanefi-Eş'arî bir çevrede tamamlayan müellifin, Suudi Arabistan'a hicret ettikten

sonra eski fıkıh ve düşünce anlayışını terkederek oradaki selefi anlayışı benimsemesidir. İki yüzden fazla yerde “taklidin esiri olma” deyip taklidden uzak delile dayalı tercihler yaptığını söylemiş ancak tartışmalı bazı konularda içinde bulunduğu topluluğun, soluduğu atmosferin doğal olarak etkisinde kalarak selefi ve Vehhabî yorumları tercih etmiştir. Özellikle tartışmalı konularda temel dinî düşüncesinin, İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye ve Muhammed b. Abdülvehhâb gibi isimlerin etkisi altında kaldığı görülmektedir.

Her cildin sonunda yer alan konu fihristinde o ciltteki “kitap” ve “bab” isimleri ve sayfa numaraları verilmektedir. Ancak şerhte geçen kavramlar, şahıs, eser ve yer isimlerine dair indeksler bulunmaması çalışmadan faydalanmayı zorlaştırmaktadır.

Kaynakça

Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstilahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV, 2016.

Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *'Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer. 25 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1421/2001.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-sahîh*. Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002.

Çiftçi, Mehmet Emin. *Hadis Usûlünde Sahih Hadisin Tanımı Problemi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. *İrôâu'l-galîl fî tahrîci ehâdîsi Menâri's-sebîl*. 9 cilt. Beyrut-Dımaşk: el-Mektebü'l-İslâmiyyi, 1979.

Gumârî, Ebû'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Siddîk el-Gumârî. *el-İstiâze ve'l-hasbele mimmen sahhaha hadîse'l-besmele*. Riyad: Mektebetü Taberiye, ts.

Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbü'rî. *Müstedrek ale's-Sahîhayn*. Nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2002.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî. Ri-

yad: Dâru Taybe, 1426/2005.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Sıyânetü Sahîh-i Müslim mine'l-ihlâli ve'l-galat ve himâyetühû mine'l-iskâti ve's-sakat*. Nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir. Beyrut: 1404/1984.

İtyûbî, Muhammed b. Ali b. Âdem b. Musa el-İtyûbî el-Vellevî. Hayatı. Erişim: 23 Şubat 2020. <https://www.aletioupi.com>

İtyûbî, Muhammed b. Ali b. Âdem b. Musa el-İtyûbî el-Vellevî. *Kurratu ayni'l-muhtâc fî Şerhi mukaddimeti Sahîhi'l-İmâm Müslim b. el-Haccâc*. 2 cilt. Dammâm: Dâru İbni'l-Cevzi, 1424.

İtyûbî, Muhammed b. Ali b. Âdem b. Musa el-İtyûbî el-Vellevî. *el-Bahru'l-muhîtu's-seccâc fî Şerhi Sahîhi'l-İmâm Müslim b. el-Haccâc*. 45 cilt. Dammâm: Dâru İbni'l-Cevzi, 1426.

Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsa. *İkmâlü'l-Mu'lim bi fevâidi Müslim*. Nşr. Yahya İsmâil. 9 cilt. Mısır: Dâru'l-vefâ, 1998.

Karagözoğlu, Mustafa Macit. *Hadis Şerh Literatürü*. İstanbul: İfav, 2020.

Kırbaşoğlu, Hayri. *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*. Ankara: DİB Yayınları, 2004.

Müslim b. Haccâc, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahîh*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdalbaki. 2 cilt. Mısır: Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, 1412/1991.

Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî. *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*. 18 cilt. Mısır: Müessesetü Kurtuba, 1414/1994.

Sa'düddîn Mansûr Muhammed. "İtyûbî ve Menhecuhû fî Şerhi Mukaddimeti Sahîh-i Müslim: *Kurratü ayni'l-muhtâc fî şerhi mukaddimeti Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*". Mecelletü'l-İslam. 4. Özel Sayı (2011): 221-246.

Yazıcı, Mahmut -Öğütçü, Fatma Zehra. "Arap Dünyasında Yazılmış Çağdaş Hadis Şerh Çalışmalarına Bir Bakış. Sahîh-i Müslim Şerhleri el-Kevkebü'l-vehhâc ve Fethu'l-mün'im özelinde". Universal Journal of Theology 4/1 (2019): 31-51.

Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf. *Tahrîcü'l-ehâdisi ve'l-âsâr el-vâkiati fî tefsîri'l-Keşşâf*. Nşr. Sultan b. Fehf. 4 cilt. el-Memleketü'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye: Vizâretü'ş-şuûnî'l-İslâmiyye, 1424/2003.